

Milliyetçilik İdeolojisi Bağlamında Arap Milliyetçiliğinin Kökeni: Arap Milliyetçiliğine İttihat Terakki ve Misyoner Okulları Etkisi

Cemal Kazak

Öz: Arap milliyetçiliği konusu Türk akademisindeki belki de en hassas konuların başında gelmektedir. Türkler ve Arapların yaklaşık 400 yıl süren birlikte yaşamlarının böyle bir ayrılık ile sonuçlanmasını bugün dahi doğru bir şekilde tanımlamak birçok araştırmacı için zor bir durumdur. Hiç şüphesiz ki bunun nedeni aynı dine mensup birbirlerine kardeşlik hukukuyla bağlı olan iki toplumun biz ve öteki eksensli fikirlerin etkisiyle birbirlerine bakışının yeniden şekillenmesidir. Arap milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkışında neyin etkili olduğu her zaman tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı milliyetçilik ideolojisi bağlamında Arap milliyetçiliğinin ne zaman ve hangi şartlarda ortaya çıktığı ve nasıl şekillenip geliştiğini ortaya koymaktır. Bu tarihsel seyrin içinde ortaya çıkan önemli ekollerden İttihat ve Terakki (İTC) politikaları ile misyoner okullarının Arap milliyetçiliği üzerindeki etkisinin ne olduğu sorusuna cevap aranmış, her iki oluşumun etki düzeyleri derinlemesine analiz edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri ile tarihsel araştırma yöntemleri birlikte kullanılarak konu ile ilgili birincil kaynaklara erişilmiştir. Protestan Amerikalı misyonerlerin ve Katolik Cizvitlerin Osmanlı'da yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerini konu alan kaynaklara bakılmış, Osmanlı'da faaliyet gösteren en büyük misyoner örgütü olan "American Board of Commissioners for Foreign Missions"un raporları ve İTC'nin Arap vilayetleri politikaları derinlemesine incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Arap Milliyetçiliği, Osmanlı, İttihat ve Terakki, Misyoner Okulları

Abstract: The issue of Arab nationalism is perhaps one of the most sensitive topics in Turkish academia. Even today, it is difficult for many researchers to accurately define the fact that the coexistence of Turks and Arabs for nearly 400 years resulted in such a separation. The reason for this is undoubtedly the reshaping of the perception of the two communities, which belong to the same religion and are bound to each other by the law of brotherhood, under the influence of the ideas of us and the other. What influenced the emergence of the idea of Arab nationalism has always been a subject of debate. The aim of this study is to reveal when and under what conditions Arab nationalism emerged and how it was shaped and developed in the context of the ideology of nationalism. The question of the impact of the policies of the Committee of Union and Progress and the missionary schools on Arab nationalism, which are among the important schools that emerged in this historical course, was sought to be answered and the impact levels of both formations were analysed in depth. In the study, qualitative research methods and historical research methods were used together and primary sources related to the subject were accessed. The sources on the missionary activities of Protestant missionaries and Catholic Jesuits in the Ottoman Empire, the reports of the "American Board of Commissioners for Foreign Missions", the largest missionary organisation operating in the Ottoman Empire, and the policies of the Turkish Revolutionary Power in the Arab provinces were examined.

Keywords: Nationalism, Arab Nationalism, Ottoman, Union and Progress, Missionary Schools

@ Dr, Serbest Araştırmacı/Bağımsız Akademisyen, kzk.cemal@hotmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-7029-2905>

DOI: 10.12658/M0771
insan & toplum, 2025.
insanvetoplum.org

Başvuru: 28.07.2024
Revize: 26.12.2024
Kabul: 14.04.2025
Erken Baskı: 12.05.2025

Giriş

Milliyetçilik ideolojisinin temeli Avrupa tarihinde bir dönüm noktasını temsil eden kilisenin, yönetim erkinin dışında bırakıldığı, ulus devlet düşüncesinin ortaya çıktığı Westphalia Anlaşması'na dayanmaktadır. Her ne kadar Fransız İhtilali'yle ortaya çıkmış olsa bile İngilizlerin, Fransızlardan önce milliyetçi fikirler etrafında bir araya geldiklerini söyleyebiliriz. Fakat ulus devletlerin tam anlamıyla tarih sahnesine çıkması Fransız İhtilali'yle gerçekleşmiştir. 19. yüzyıl Batı Avrupa'sında ortaya çıkan, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan ve ulus devletlerin oluşumuna etki eden milliyetçilik düşüncesi o güne kadar hüküm süren monarşilerle iç içe geçmiş teokratik yönetimlerin parçalanarak yıkılmasına neden olmuştur.

1789 yılında Fransız Devrimi gerçekleştiğinde Osmanlı Devleti için bu durum Fransa'nın bir iç meselesi olmaktan başka bir şey değildi fakat zaman içinde bunun böyle olmadığı görülecekti. Osmanlı'nın etnisite vurgusu olmadan "Osmanlılık kimliği" altında devlet-halk bütünleşmesinden müteşekkil idare anlayışı devleti 19. yüzyıla kadar milliyetçilik fikirlerinin olumsuz etkilerinden korumayı başarmıştır. Osmanlı'nın etnik temelli toplum anlayışı yerine uyguladığı din temelli "millet sistemi"nin (Kenanoğlu, 2017; Lewis, 2017) de başarılı bir şekilde uygulanmış olması milliyetçilik düşüncelerinin etkisinin gecikmesinde önemli rol oynamıştır. Yaklaşık 400 yıl boyunca Orta Doğu coğrafyasına hakim olan Osmanlı İmparatorluğu, idari yapısının 1800'lü yıllarda zayıflamaya başlamasıyla birlikte öncelikle imparatorluğun Balkan coğrafyasında başlayan ayrılıkçı isyanlar zaman içinde Arap coğrafyasına da sıçramış, kısa sürede tüm Osmanlı topraklarına yayılmıştır.

Türk-Arap ilişkilerini inceleyen kimi araştırmacılar bu durumu Araplar bize ihanet ettiler cümlesiyle ifade ederken kimileri de olayları kendi konjonktüründe değerlendirmek gerektiğini ifade etmektedir. Arap milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkışında neyin etkili olduğu her zaman tartışma konusu olmuştur. Kimilerine göre bu durum milliyetçilik çağının bir getirisi, kimilerine göre eğitim için Batı'ya giden öğrencilerin bölgeye taşıdıkları Batılı fikirlerle etkileşimin bir sonucu, kimilerine göre misyonerlerin faaliyetleri, kimilerine göre ise İttihat ve Terakki'nin Türkçü politikalarına bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır.

Arap milliyetçiliği konusu en muammalı konuların başında gelmektedir. Özellikle Batılı araştırmacıların seçtikleri bazı bilgileri çarpıtarak kullandıkları görülmektedir. George Antonius, Arap milliyetçiliği düşüncesini ortaya çıkaran ana etkenin Amerikan ve Fransız Protestan misyonerleri olduğunu iddia ederken C. Ernest Dawn ve Albert Hourani burada İslami modernleşmeyi savunan Müslüman entelektüelleri işaret etmektedir. Zeine N. Zeine'e ise konuyu tamamen farklı bir yönde ele alarak meseleyi Jön Türkler döneminde uygulanan Türk milliyetçisi politikalarla bağlamıştır.

Son zamanlarda araştırmacılar tarafından yeniden gözden geçirilen konu hakkında farklı kanaatler ve değerlendirmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Geçmiş dönemlerde ortaya konan farklı araştırmalar konunun zaman içinde ortaya çıkan yeni bilgi ve belgelerle birlikte yeniden değerlendirilmesi ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Arap milliyetçiliği konusu farklı başlıklar altında defaatle çalışılmış olmasına rağmen Arap milliyetçiliği düşüncesinde etkin unsurun ne olduğu konusu ve etki düzeyleri incelenmemiştir. Bu bağlamda makalemiz milliyetçilik düşüncesinin geçirdiği evrimi farklı motivasyonlarla ele almaktadır. Çalışmamızın odak noktasını misyoner okulları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı topraklarında Arap milliyetçiliğinin doğuşunda ve gelişimindeki ihmal edilmiş etki düzeylerinin derinlemesine analiz edilmesi oluşturmaktadır. Bu iki oluşumun etkisi diğer birçok etkiden daha fazla incelenmesi gereken bir olgudur.

Konuyla ilgili yapılan literatür taramasında ortaya çıkan bulgu her iki oluşumun da Arap milliyetçiliği bağlamında diğer birçok etkiden daha fazla tesire neden olduğu yönündedir. Nitekim bu anlamda özel bir öneme sahip olan misyoner okulları ve Hristiyan Araplar, Arap milliyetçiliğinin doğuşunda kritik rol oynarken İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemi de Arap milliyetçiliğinin siyasi kimlik kazanmaya başladığı aşama olması nedeniyle kritik bir dönemi temsil etmektedir. Özellikle İTC döneminde uygulanan politikaların (Merkezileştirme-Türkleştirme) bugün dahi birçok araştırmada çarpıtıldığı ve Osmanlı karşıtı söylemler için araçsallaştırıldığı görülmektedir. Bu anlamda çalışmamız Arap milliyetçiliğindeki iki kritik evrenin etki düzeylerinin derinlemesine analiz edilmesi noktasında diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Arap milliyetçiliğine dair George Antonius'un *The Arab Awakening - Arap Uyanışı* adlı temel eseri yayınlandığı 1938 yılından itibaren yaklaşık olarak yirmi yıl boyunca Arap milliyetçiliği konusunda önemli bir tarihi oluşturmuştur. Antonius'un zalim Osmanlı hükümlerine karşı düşüncesi ve laik ve liberal Arap uyanışı fikri, başta Zeine olmak üzere Hourani, Ernest Dawn gibi araştırmacılar tarafından kabul görmemiştir. Çalışmamızda konuya ilişkin kaynaklar detaylı bir şekilde incelenmiş, elde edilen tespitler derinlemesine analiz edilmiştir. Bu çerçevede Hasan Kayalı'nın *Jön Türkler ve Araplar* adlı çalışması Osmanlı hükümetlerinin Arap vilayetlerindeki politikalarına ışık tutarken Arap milliyetçiliğinin doğuşu, gelişmesi ve Jön Türklerin "Türkleştirme" politikalarına yönelik temel sorulara dair önemli cevaplar içermektedir. Zekeriya Kurşun'un *Türk-Arap İlişkileri* Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, II. Meşrutiyet sonrası gelişmeler ve İTC'nin Araplara karşı tutumu hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Bessam Tibi de *Arap Milliyetçiliği* adlı eserinde Arap milliyetçiliğini sosyal bilimlerin yöntemlerini kullanarak farklı yönlerle ele almaktadır. Zeine N. Zeine ise *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu* adlı eserinde 19. yüzyılda

uluslararası anlamda “Arap sorunu” diye tanımlanan bir meselenin var olmadığını, Osmanlı topraklarında Arap milliyetçiliği düşüncesinin gelişmesindeki kritik dönemin Jön Türklerin uyguladığı politikalar ile başladığını iddia etmektedir.

Bunlara ek olarak Ömer Osman Umar’ın *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*; Ali Bilgenoglu’nun *Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*; Adil Baktıaya’nın *Osmanlı Suriye’sinde Arapçılığın Doğuşu*; İsmail Köse’nin “İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı”; Hourani’nin *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939*; Dawn’ın 1995 yılında yayınladığı *Arap Milliyetçiliğinin Kökenleri* adlı makalesi ve el-Kubeysi’nin *Hareket-ü Kavmiyyinu’l Arab* adlı eserleri, makalede yararlanılan önemli kaynaklar arasındadır. Ayrıca Aziz Azmeh, Zeine N. Zeine, Adid Davışa ve el Hindi gibi Arap milliyetçiliğinin kökeni ve gelişimiyle ilgili önemli çalışmalar ortaya koyan araştırmacıların eserlerinden de azami ölçüde istifade edilmeye çalışılmıştır.

Hatıralar her ne kadar bazı subjektif görüşler ortaya koysa da çalışmanın özgünlüğü açısından makaleye zenginlik katmıştır. Özellikle Arap Gazeteci Muhammed Kürd Ali’nin *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*; eski Beyrut Şehremini Selim Ali Selam’ın *Beyrut Şehreminin Anıları (1908-1918)*; Emir Şekip Arslan’ın *İttihatçı Bir Arap Aydın*’ın *Anıları*; İzzet Derzeze’nin *Osmanlı Filistin’inde Bir Posta Memuru*; Kral Abdullah’ın *Biz Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik?* adlı hatıraları, Arap aydınlarının Osmanlı’ya bakış açılarını yansıtmaları nedeniyle o döneme ait önemli ipuçları vermektedir.

Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri ile ilgili olarak önemli çalışmalardan olan Grabill’in *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy* ve Addison’un *The Christian Approach to the Moslem*; Kennedy’nin *American Misssionaries in Turkey and Northern Syria and the Development of Central Turkey and Aleppo Colleges 1874-1967*; Sharkey’in *American Missionaries in Ottoman Lands: Foundational Encounters.*” başlıklı eserleri faydalanılan önemli çalışmaların başında gelmektedir.

Çalışmanın ilk kısmında millet ve milliyetçilik kavramları ve Avrupa nüfuzunun Orta Doğu’ya girişi üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda Arap milliyetçiliğinin gelişimindeki kritik aşamayı İTC’nin uyguladığı “Türkleştirme” politikalarıyla ilişkilendiren Zeine’e karşı çıkan Ernest Dawn gibi araştırmacıların ortaya koydukları deliller doğrultusunda İttihat ve Terakki’nin uyguladığı “Türkleştirme” politikalarının Arap milliyetçiliğinin gelişimindeki etkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü kısmında ise Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Katolik ve Protestan mezhebinin temsil eden *American Board of Commissioners for Foreign Missions* üyesi misyonerlerin ve onların Suriye ve Lübnan bölgelerinde açtıkları misyoner okullarının etkisi derinlemesine analiz edilmiştir.

Millet ve Milliyetçilik Kavramı

“Millet” kavramı tarih içinde çok farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu kavramın akışkanlığını ve değişkenliğini göstermesi açısından Guido Zernatto’nun vermiş olduğu örnek önemlidir: “Kelimeler, madeni para gibidir, her bir madeni paranın değeri, tarihin akışı içerisinde değişimlere uğrar, bir kelimenin değeri için de aynı durum geçerlidir; bir zaman daha fazlasını, başka bir zaman daha azını anlatır. ... Ve tıpkı para için olduğu gibi, kelime için de tedavülden kaldırıldığı bir gün gelir” (Özkırımlı, 2020).

Seküler bir kavram olarak toplumsal ve siyasal alanda her geçen gün daha çok kullanılan “millet” (nation) kelimesi insana yeni bir aidiyet hissi vermek üzere Fransız İhtilali’nin insan ve vatandaş hakları resmi bildirisinde kullanılmıştır: “Hiçbir heyet, hiçbir fert, açıkça millettten gelmeyen bir otoriteyi kullanamaz” (Ateş, 2004). 1789 gibi erken bir dönemde kullanılmasına rağmen kavramın tanımlanmaya çalışılması 19. yüzyıl gibi geç bir dönemde olmuştur (Jaffrelot, 1998). Bu durum bize, kavramın ifade ettiği anlamın tam olarak bilinmeden kullanıldığını göstermektedir.

Batı dillerinde “nation” şeklinde ifade edilen “millet” kelimesi ilk kez Romalılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Karpas, 2015). Latince doğmak “nascere” ile bir yere bağlı olmak anlamına gelen “natio” kelimeleri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Antik Yunan’da eğitim görmek üzere aynı bölgeden gelen öğrencileri tanımlamak için kullanılan “millet” kelimesi, süreç içerisinde egemen halkı ve bağımsız egemen bir devleti ifade anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Hayes, 2010).

Doğu toplumlarında, Batı toplumlarından asırlar önce farklı bir anlamda kullanılan “millet” sözcüğü din ile aynı anlamı, klasik İslam literatüründe ise din, mezhep, şeriat gibi inanç sistemini ve bunlara bağlı topluluğu ifade etmektedir (Devellioğlu, 1978). Ortaylı, Arap dilinde “millet” kelimesinin “community” yani dini topluluk anlamında kullanıldığını, etnik grubun karşılığı olarak ise “kavm” kelimesinin kullanılabileceğini, “nation” deyiminin karşılığı olarak da “ulus” kelimesinin kullanılması gerektiğini söylemektedir (Ortaylı, 1986).

Bir milletin oluşabilmesi için arkasında ciddi bir ulusal bilincin olması gereklidir. Yaşanan ortak bir geçmiş ve mücadele edilen ortak değerler, bu bilincin oluşmasında ve insanların bir araya gelerek bir ulus oluşturmada önemli etkenlerdir. Anthony Smith’e göre bir topluluğun millet olabilmesi için ortak bir geçmişe, ortak soya, kültüre ve üzerinde hak iddia edilen bir toprak parçası ile topluluk arasında manevi dayanışma duygusuna sahip olması gerekmektedir (Smith, 1994; Habermas, 2012). Fransız Devrimi’nden sonra ortaya çıkan ve dünyaya yayılan, ulus devletlerin oluşumuna etki eden milliyetçilik kavramının doğasının karmaşıklığı nedeniyle üzerinde fikir

birliğine varılmış bir tanıımı bulunmamakta, dünyanın farklı coğrafyalarında farklı fikir ve düşünce adamlarına göre farklı milliyetçilik tanımlamaları ortaya konmaktadır.

Anthony Smith'in milliyetçiliği, bir milletin birlik ve özerklik kazanıp bunu devam ettirmesine yönelik bir ideolojik hareket (Smith, 1994) iken Ernest Gellner'e göre milliyetçilik, ulusal birim ile siyasi birimin birbirleri ile örtüşmesini öngörebilen bir siyasal ilkedir (Gellner, 1992). Zaman içinde değişim geçiren milliyetçilik kavramı 18. yüzyıl itibarıyla birlikte yaşama arzusu içinde olan milletlerin kurduğu ulus devlete olan bağlılığa dönüşmüştür.

Avrupa Nüfuzunun Orta Doğu'ya Girişi

18. yüzyıla kadar Avrupa ülkelerinin yalnızca ticari anlamda ilgisini çeken Orta Doğu için, Napolyon Mısır'ı işgal edene kadar İngiltere'nin bir Orta Doğu politikası bile yoktu denilebilir. Hindistan yolunun güvenliğini sağlayacak bir Osmanlı varlığı İngiltere için yeterliydi. Fakat bu durum Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra değişmiş ve İngiltere bölgedeki gelişmelerle yakından ilgilenmeye başlamak zorunda kalmıştır (Baktıaya, 2009.; Buzpınar, 2000). Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgaliyle ilk kez bir Avrupalı güç Haçlı Seferleri'nden bu yana Müslüman toprağına sefer düzenlemiş ve buraları işgal etmiştir. İşgal kısa sürse de bu durum büyük bir sosyal kargaşaya neden olurken Batılıların Arap coğrafyasına müdahil olma sürecinin de başlangıcı olmuştur (Lewis, 1979).

Napolyon'un işgaliyle Osmanlı egemenliği altında ümmetin bir parçası olarak varlığını sürdüren Araplar daha sonraki yıllarda bölgeye girecek olan milliyetçilik düşüncesinin ilk etkilerine maruz kalmışlardır. Bu anlamda bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ın işgali Arap milliyetçiliği tarihinde ilk önemli aşama olarak kabul edilmektedir. Özellikle Napolyon tarafından kurulan ve Arapça baskı yapan matbaa ve ilk Arapça yayın yapan el-Tenbih gazetesinin çıkarılması önemli bir etki uyandırmıştır (Karabela ve Ekşi, 2015).

Mısır'ın Napolyon tarafından işgali kimilerine göre Mısır modernleşmesinin ve Orta Doğu'da Batı egemenliğinin başlangıcı olarak kabul edilir. Bessam Tibi, Hans Henle'nin şu sözünü nakleder: "Napolyon, Doğu Prensesini bin yıllık uykusundan uyandırmıştır" (Bilgenoğlu, 2007). Buzpınar, Mısır'ın işgalini modern Orta Doğu'nun oluşum sürecinin başlangıcı kabul etmekle birlikte olayı Bernard Lewis gibi Orta Doğu insanının gözünün açılması, Batı'yı keşfetmesi, uykudan uyanması şeklinde yorumlamaz. Ona göre Mısır'ın Napolyon tarafından işgal edilmesi Avrupalı büyük devletlerin kendi aralarındaki rekabeti Avrupa dışına yani Orta Doğu'ya taşıması anlamında önemlidir. Bu rekabetin sonucu, Osmanlı'nın bölgede tesis ettiği dengelerin bozulmasıyla Avrupalı ülkelerin (İngiltere, Fransa) bölgede daha fazla etkin olmasıdır (Buzpınar, 2009).

Napolyon'un işgal yıllarında "Mısır Mısırlılarıdır" sözü ve devlet kademelerindeki Osmanlı memurlarının yerine Mısırlıları alınması, yaklaşık 600 öğrenciyi özel eğitim için Fransa'ya yollayarak onlar aracılığıyla Arap milliyetçiliğini yayma hedefi Fransa'nın Mısır'dan çekilmesiyle başarısız olmuştur (Umar, 2004). Fransa'nın Mısır'dan çekilmesinin ardından Mısır valiliğine getirilen Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın faaliyetlerinin Arap milliyetçiliğinin bölgede yayılmasında kritik rol oynadığını söylemek mümkündür (Hindî, 2012). Özellikle Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da başlattığı kalkınma ve reform hamleleri, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ve Avrupa ülkeleri ile gelişen ticari ilişkiler, Mısırlıların kendi içlerindeki gücü keşfetmelerine, dolayısıyla içlerindeki milliyetçilik duygusu ile tanışmalarına vesile olmuştur (Umar, 2004). Eğitim için bu ülkelere giden öğrencilerin etkilendikleri siyasi fikirleri ülkelere taşımaları Arap milliyetçiliği düşüncesinin yayılmasında etkili olmuştur. Bu öğrencilerden biri olan ve 1826-1831 yıllarında Fransa'da bulunan Rifâa et-Tahtâvî, Arap milliyetçiliğinin Mısır'daki öncü isimlerinden biri olarak önem taşımaktadır (Bilgenoğlu, 2010). Tahtâvî eserlerinde "vatan" kavramına vurgu yapmış, vatanda yaşayanları da Arap olarak değil, "Mısırlı" olarak vasıflandırmıştır. Tahtâvî'nin getirdiği en önemli fikrî yenilik Mısır vatanperverliği düşüncesi olmuştur (Hourani, 1984). Bu bağlamda Napolyon'la başlayan süreçte ilk kez bir Müslüman toprağı Batılı güçler tarafından işgal edilmiş, işgal sonucunda meydana gelen toplumsal ve siyasal gelişmeler bölge halkının zihin dünyasında önemli değişikliklere ve etnik bilincin gelişmesine neden olmuştur.

Arap Milliyetçiliğinin Kökeni

Arap milliyetçiliğini tanımlamadan önce çoğunlukla bu ideoloji ile birlikte kullanılan kavramların doğru idrak edilmesi önem arz etmektedir. Şöyle ki "Arap milliyetçiliği, Panarabizm, Arapçılık" gibi kavramların çoğunlukla birbirinin yerlerine kullanılması ciddi bir kavram kargaşasına sebebiyet vermektedir. Arapçılık (el-Uruba), milliyetçilik öncesi dönemi ifade ederken kültürel milliyetçiliği vurgulamak için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Dawn, 1998). Osmanlı devletinden ayrılmayı hedefleyen hareket ise daha çok Arap milliyetçiliği yani "el-Kavmiyyetü'l-'Arabiyye" kavramı ile ifade edilmektedir. Konuyla ilgili bir diğer kavram ise tüm Arap halklarının birliğini ifade eden "el-İttihâdu'l-'Arabî" yani Panarabizm'dir (Hut, 2016).

İdeolojik hareketlerin ortaya çıkış tarihlerinin tespit edilmesi çok kolay değildir. Zira ideolojilerin ortaya çıkışı genellikle planlanmamış kolektif aksiyon sonucunda olmaz. Arap milliyetçiliği düşüncesinin tarih sahnesine çıkışı da bu çerçevede değerlendirilebilir. Tarihsel veriler bize 19. yüzyılda uluslararası anlamda "Arap sorunu" diye tanımlanan bir meselenin var olmadığını göstermektedir. Osmanlı devletine ait resmi evraklarda da farklı bir etnisiteyi tanımlamak adına "Arap"

sözcüğünün kullanımı neredeyse hiç rastlanmayan bir durumdur. Bunun nedeni hiç şüphesiz Osmanlı toplumsal yapısının etnik köken üzerine değil, din eksenli inşa edilmiş olmasıdır (Zeine, 2003).

Arap milliyetçiliği fikrinin köklerinin nereye dayandığı ile ilgili birçok düşünce ifade edilmiştir. Bu anlamda George Antonius erken dönem Arap milliyetçiliğini 19. yüzyıl başlarına yani Suriye'nin, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa tarafından işgal edilmesine kadar götürür. Özellikle bu dönemde İbrahim Paşa tarafından yapılan reformlar yoluyla Hristiyanlara verilen birtakım haklar bölgede Arap milliyetçiliği bilincinin uyanmasında önemli rol oynamıştır. Antonius tarafından "emekleyen milliyetçi hareket" şeklinde tanımlanan bu ilk milliyetçi hareketlenmeler İngilizlerin destek vermemesi nedeniyle hedefine ulaşamamıştır.

Yapılan son akademik çalışmalar Arap milliyetçiliği hareketinin toplumsal desteğinin tespit edilmesi konusunda önemli veriler içermektedir. Örneğin Dawn, Doğu Arap vilayetlerinde bu hareketin açık savunucusu derneklere üye sayısının 126 gibi çok sembolik bir sayıda olduğunu ifade eder. O dönem Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Arap nüfusu düşünüldüğünde bu rakamla Osmanlı topraklarında milliyetçilik düşüncesinin var olduğunu iddia etmek için çok yetersiz görülecektir (Dawn, 1995). Hatta Tauber, 1.Dünya Savaşı öncesinde faaliyette bulunan Arap milliyetçisi cemiyetlerin taleplerinin daha çok Suriye, Irak ve Lübnan'ın bağımsızlığını ifade eden bölgesel çıkarlarla ilgili olduğunu ifade eder (Tauber, 1993). Konuyla ilgili Osmanlı arşivlerini de inceleyen Hasan Kayalı da "I. Dünya Savaşı öncesinde 'Suriyeciliğin' Arap milliyetçiliğinden çok daha baskın olduğunu ifade eder" (Kayalı, 1997).

İngiltere sömürgeler idaresi temsilcisi Gertrude Bell, bölge insanları arasındaki milli bağ zayıflığından şu şekilde bahseder: "Ülkesel milliyetçilik ya çok azdır ya da hiç yoktur. [...] Bir Suriyeli'ye hangi millete ait olduğunu sorsanız Şam ya da Halep yerlisi olduğunu söyleyecektir. [...] Suriye sadece coğrafi bir terimdir ve orada yaşayanların kalbinde hiç milliyetçi duygu yoktur. Panarap derneklerin ve onların yabancı matbaalarda çıkardıkları kışkırtıcı broşürlerin değeri nedir? Cevap çok basit: Onların hiçbir değeri yoktur. Araplar genel olarak bir millete ait değildir" (Daviş, 2004).

Osmanlı hakimiyeti altındaki Arap coğrafyasında Arap milliyetçiliğinin gelişimi hem bölgeler arasında hem de farklı dinlere mensup (Hristiyan-Müslüman) Araplar arasında farklı bir seyir izlemiştir. Müslüman Araplar, Avrupa'nın kültürel ve ekonomik yayılması karşısında en az Türkler kadar kaygı duyarken, Türk toplumuna dinsel anlamda bağlı olmayan Hristiyan Araplar için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Hatta Avrupalı hamilerinin desteği ile Osmanlı'nın zayıflamasını fırsat bilerek bağımsız devlet kurma arzusunda olduklarını bile söylemek mümkündür (el-Kubeysî, 1974).

Bu bağlamda Nasif Yazıcı, Butrus Bustani, Faris eş-Şıdyak ve İbrahim el-Yazıcı gibi isimler ile Hristiyan kökenli Arap aydınlarının yazılarında ve şiirlerinde özellikle etnik ve dini farklılıklara vurgu yapmaları Arap milliyetçiliği düşüncesinin ilk nüvelerinin ağırlıklı olarak Hristiyan Arapların öncülük ettiği aydın bir sınıf arasında ortaya çıktığı tezini doğrulamaktadır. Osmanlı'nın parçalanmasını savunan ve Osmanlı'dan bağımsız bir devlet kurma düşüncesine sahip yazarların başında gelen Hristiyan Necip Azuri, Türkler olmasaydı Arapların yeryüzündeki en uygar halk olacağını iddia etmektedir (Daviş, 2004).

Reşid Rıza, Cemâleddîn-i Efgânî gibi Müslüman entelektüellerin amacı ise Batı medeniyetine karşı İslam'ın hamisi konumunda olan Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması yönündeydi. Osmanlı'nın yeniden ihtişamlı günlerine dönmesi için gerekli reformların yapılmasını isteyen Müslüman Arap aydınları, İslam ülkelerinin bir halifenin yönetiminde birleşmeleri ve yabancı işgalinden kurtulmaları için gayret sarf etmişlerdir (Lapidus, 2016).

Türk araştırmacılar tarafından Arap milliyetçiliği konusu gündeme geldiğinde en çok dile getirilen konu hiç şüphesiz ki Mekke Emiri Şerif Hüseyin tarafından 1916 yılında gerçekleştirilen “Büyük Arap İsyanı”dır. Aziz al-Azmeh bilinenin aksine bu isyanın Arap milliyetçiliği adına değil, Hüseyin bin Ali önderliğinde hilafet için yapılan İslamcı bir isyan olduğunu, bu nedenle bu isyanın Arap milliyetçiliği arşivlerinden çıkarılması gerektiğini ifade etmektedir (al-Azmeh, 2000). Şerif Hüseyin'in ayaklanmasını Hicaz bölgesinde bir sultanlık talebi olarak gören Ernest Dawn (Daviş, 2004) ise Türkler ve Araplar arasındaki önemli kırılma noktalarından birisi olan bu isyanın Arapları temsil etmediğini, bu sebeple Hicaz'da bile gerekli desteği görmediğini belirtmektedir. Arap İsyanı, Haşimi Şerif Hüseyin ve oğullarının tertibidir. Arap halklarının hemen hemen hepsi, Suriye, Filistin ve Hicazlı Arapların büyük bir kısmı, Medineliler ve Yemenlilerin hiçbirisi bu isyana beklenen desteği vermemiştir (Köse, 2018).

Tüm bu veriler, Majid Khadduri'nin görüşünü destekler niteliktedir: “I. Dünya Savaşı'ndan önce Arap milliyetçiliği çok uluslu imparatorluk içinde Arap ırkının durumunun iyileştirilmesinden ötesini nadiren hedeflemiştir. Bazı düşünürler Arap imparatorluğunun kurulmasını istemekteydi ve tahminen bu Arap siyasal liderliğinin Türklerden ayrılmasını da ima ediyordu fakat Arapların çoğu kendi uygun konumları Türk hükümdarlar tarafından tanındıkça Osmanlı birliğinin çatısı altında kalmaktan memnundu” (Khadduri, 1983; Daviş, 2004).

Arap Milliyetçiliğine İttihat Terakki Etkisi ve “Öteki” Sorunsalı

İttihat ve Terakki'nin uyguladığı politikaların Arap milliyetçiliğinin gelişiminde etkili olduğu iddiası araştırmacılar arasında günümüze kadar devam eden tartışmaların

başında gelmektedir. Bazılarına göre Türk milliyetçiliği, Arap milliyetçiliğini etkin şekilde besleyen bir faktör olarak görülürken bazılarına göre ise durum Türk milliyetçiliğinin Arap milliyetçilik hareketlerine etkisinin olmadığı yönündedir. Peki, gerçekten Türk milliyetçiliğinin yükselişi Arap milliyetçilerini bir kopuşa sürüklemiş midir? Arap milliyetçiliğinin “öteki”si kimdir? Bu soruların cevabı konunun daha net anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

İttihatçı politikaların Arap milliyetçiliğini etkilediğini iddia edenlerin başında gelen Zeine, Osmanlı topraklarında Arap milliyetçiliği düşüncesinin gelişmesindeki kritik dönemi Jön Türklerin uyguladığı politikalar ile ilişkilendirmektedir (Zeine, 1973). Ona göre aşırı laik anlayışa sahip Jön Türklerin yerleşik Osmanlı siyasetinden uzaklaşıp Türk milliyetçisi politikaları uygulamaya koydukları 2. Meşrutiyet dönemi bu anlamda önemlidir. İttihatçıların öngörüsü, Pantürkist uygulamaları nedeniyle bazı Müslüman Arap ileri gelenler adeta ayrılmaya mecbur bırakılmışlardı” (Kayalı, 2017). Çalışmamızın ana konusu olması itibarıyla bu soruya verilecek cevap önem taşımaktadır.

Şöyle ki İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin milliyetçi bir hareket olarak kurulduğunu söylemek doğru bir ifade olmamakla birlikte İttihatçıların Osmanlıcı mı yoksa Türkçü mü oldukları günümüzde dahi ihtilaflı bir konudur. Kendi söylemlerine göre İTC “İttihad-ı Anasır” yani bütün Osmanlı uluslarının birliği esasına dayanmaktaydı. Bazı araştırmacılar İTC’nin Osmanlıcılık politikasının Türkleştirme politikasından başka bir şey olmadığını, İTC’nin gerçek niyetinin Osmanlı hakimiyeti altında bulunan bütün unsurları “Türkleştirmek” olduğunu, her ne kadar parti içinde gayrimüslim ve farklı etnik kökenden kişiler olsa da bunların karar mercine asla alınmadıklarını iddia etmektedir (Akçam, 1999).

Peki, İttihat ve Terakki’nin izlediği politikalarla ilgili iddialar ne derece gerçeği yansıtmaktadır? Arap aydınlarının İTC’ye karşı siyasi ve ideolojik söylemlerini etkileyen ve onları Osmanlıcılık’tan Arap milliyetçiliğine dönüştüren şey neydi? İTC devletin sorunlarını çözmek için zaman zaman Panislamist zaman zaman Osmanlıcı ideolojiler uygulayarak pragmatist bir yaklaşım mı ortaya koymaktaydı? Bu soruları cevaplandırabilmek için o dönem dünyanın ve Osmanlı Devleti’nin hızlı bir siyasi değişim sürecine girdiğini göz ardı etmeden konuyu irdelemek gerekir. Türkleştirme konusuyla ilgili olarak en çok tartışılan konu hiç şüphesiz ki ilerleyen yıllarda Türk-Arap krizine neden olan “merkezileştirme” meselesiydi. Arap milliyetçiliği konusunda İTC aleyhinde yapılan en ciddi söylem İttihatçıların merkezileştirme adı altında “Tetrik” (Türkleştirme) siyaseti güttüğü iddialarıydı.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Zeine’e göre, İTC’nin katı politikaları sonucunda Araplar Osmanlı’dan ayrılmak zorunda kalmışlardı. Öncelikle bu iddianın Dawn,

Tibi, Hourani gibi birçok bilim adamı tarafından kabul görmediğini söylememiz yerinde olacaktır. Farklı etnik ve siyasi unsurlardan oluşan karma bir yapıya sahip olan İTC'nin Türk dışındaki etnik unsurları göz ardı ettiğine ve Türk milliyetçisi bir siyasi programı olduğuna dair bilimsel veriler bulunmamaktadır. Öyle ki İttihat ve Terakki'nin ilk sadrazamlarından birisi olan Said Halim Paşa İslamcı kimliği ile bilinen birisi olmakla birlikte İTC'nin içinde birçok Arap aydın da yer almaktaydı.

Benzer şekilde bu iddialara karşı çıkan Cleveland da Jön Türklerin Arapça konuşulan vilayetlere yönelik tutumunun güvenlik ve meşruiyet kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Cemiyetin devlet kademelerinde yer alan eski memurları görevlerinden alarak yerlerine İTC düşüncesine bağlı memurlar getirmesi Arap vilayetlerinde rahatsızlık uyandırsa da bu durum İTC'nin Türk milliyetçisi politikaları bağlamında değerlendirilemez. İttihat ve Terakki'nin vilayetlerde uygulamaya koyduğu politikalar geleneksel Osmanlı eşraf düzeninin bozulmasına neden olurken güçlerini yitirme korkusuna kapılan yerel eşraf ile İttihat ve Terakki'nin bağı kopma noktasına gelmiştir. İttihatçıların geleneksel eşraf siyasetinden uzaklaşması Cemiyetin bir tür Türk despotizmi uygulamakla itham edilmesine neden olmuştur. Sosyal ve ekonomik imtiyazlarını ademimerkeziyetçi bir yönetim altında daha iyi koruyacaklarına inanan bu grup üstü örtülü bir şekilde “Arap milliyetçiliğini” hedeflerini gerçekleştirmek için kullanıyorlardı. Her ne kadar İttihatçıların amacı merkezileştirmek olsa da yaşanan bu durum Araplar tarafından Türkleştirmek olarak algılanmıştır (Cleveland, 2015).

Bu bağlamda Osmanlı ideolojisine bağlı olduğu iddia edilen İTC, “Tetrik” (Türkleştirme) politikaları uygulamadıysa neden böyle bir ithamla karşı karşıya kaldı? Ortaya çıkan bu algının doğru anlaşılabilmesi için İTC'nin 1908-1918 arası politikalarındaki dönüşüm ve değişiminin doğru analiz edilmesi gerekmektedir. İttihatçıların imparatorluğun bütün unsurlarını Osmanlıcılık altında birleştirmek istedikleri doğrudur fakat bu bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi şovenist anlamda Türkleştirmeyi amaçlamamaktadır. Bazı İttihatçıların Türklüğe ilgi duymuş olmaları Cemiyet içinde azınlık kabilinden bir durumdur.

Zeine ve benzeri araştırmacıların ifade ettiği İTC'nin “Türk milliyetçisi” politikaları uygulamaya koydukları iddiasına neden olan şey aslında İTC'nin Türk milliyetçisi bir ton içeren merkezileştirme politikalarından başkası değildi. Bu durumda bir kavram kargaşasının ortaya çıktığını ve merkezileştirme ile Türkleştirme kavramlarının birbirlerinin yerine ikame edildiğini söyleyebiliriz. İTC'nin iktidarı ele alışından sonra uyguladığı reformlar ile merkezi otoriteyi mümkün olan en geniş alana yaymak istemesinden en çok etkilenen hiç şüphesiz ki Arap vilayetleri olmuştur. Ayrıca Arap milletvekillerinin de İTC'ye karşı olan muhalefetin saflarında yer alması nedeniyle

İTC'nin merkezileştirme politikalarını artırması İTC'nin "Türkleştirme" hareketine giriştiği suçlamalarına neden olmuştur.

Şu gerçeği ifade etmek gerekir ki merkezileştirme politikaları aslında İTC'ye özgü bir durum değildi çünkü 1908 öncesinde de merkezileştirme politikaları mevcuttu (Dawn, 1973). Hanioglu'nun ifade ettiği gibi "1795'te, hükümet, çevre üzerindeki merkezi kontrolü güçlendirmek için Osmanlı taşra idaresinde büyük bir yeniden yapılanma başlattı [...] Ancak yeterli askeri ve mali yaptırım gücünden yoksun olduğu için, bu hedef ulaşamaz bir ideal olarak kaldı" (Hanioglu, 2008). Hükümet için merkezileşme 19. yüzyıl boyunca önemli konuların başında gelmeye devam etti. İlk kez Türkçenin eyalet yönetiminde yazışma dili olması II. Abdülhamid döneminde resmileşmişti (el-Hatib, 1971). Bu durum Müslüman Arap reformcular ve Türk bürokratlar arasındaki ilişkilerde ciddi bir kırılmaya neden olmuştur. Bu kararlar İTC öncesinde de merkezileşmenin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Abdülhamid'in yerel yönetimin bazı alanlarında Arapların yerine Türkleri istihdam etmesi sivil ve adli bürokrasinin Türkleştirildiği iddialarına gerekçe olsa da (Gross, 1979), Abdülhamid'in diğer yandan Suriye ve Irak kökenli Arap öğrencilere Osmanlı'nın askeri ve sivil yönetiminde yer alma fırsatı vererek modern bir Arap elitinin oluşmasını istediği unutulmamalıdır. Bir bütün olarak ele alındığında Abdülhamid'in hükümdarlığı boyunca Anadolu eyalet yönetiminde istihdam edilen Arapların sayısı yüzdesi %11'den %23'e çıkarak neredeyse ikiye katlanmıştır (Szyliowicz, 1975).

Kamuda Türkçenin kullanılmasını, Türkleştirme uygulamalarının en önemli dayanağı olarak öne süren Arap milliyetçilerinin iddialarının herhangi bir temeli yoktur. Türkçenin resmi dil olarak belirlenmesinin aslında 1876 Anayasası'nda yazılı olduğu ve bu maddenin 1908'de de değiştirilmediği bilinmektedir. II. Meşrutiyet hükümeti de ilkokullarda ders olarak yalnızca Türkçenin okutulmasını garanti altına alıyordu. Bu bağlamda ortaokul, lise ve yükseköğretimde de eğitim dili olarak Türkçe teşvik ediliyordu (Kayalı, 1998).

Devletin dili Türkçenin kamu alanında kullanımı İttihatçıların merkezileştirme politikalarının vazgeçilmez unsurlarından birisiydi ve bu gizlenen bir politika değildi. Nitekim İTC, 1 Mart 1910'da Selanik'te yayınladığı risalede bu durumu şöyle ifade etmekteydi: *Millet-i Osmaniye; muhtelif din ve milletlere mâlik Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Ermeni, Rum, Bulgar ve Yahudi... gibi kavimlerin bir araya gelmesinden hasıl olan heyettir. Bu kavimlerin arasında gerek lisanca ve gerekse din ve mezhepçe ayrılık olduğu halde bunların hepsine Millet-i Osmaniye nasıl denir? Filhakika bu muhtelif kavimlerin ayrı ayrı dilleri varsa da birbirlerine meramlarını anlatmak, yazmak için bir ikinci lisan muhtaçtırlar. Bu halde Osmanlı memleketinde bulunan bir unsur diğer anasıra fikrini bildirmek için ayrı ayrı her birinin lisanını öğrenmeğe muhtaç kalır. Buna da imkan yoktur.*

Bu imkansızlığın önünü almak için Osmanlıca lisanı vücuda gelmiştir. Osmanlıca öğrenen Arap, Kürt, Türk, Ermeni, Bulgar, Rum hepsine maksadını kolayca bildirebilir. İşte bu kavimlerin asıl dilleri başka olmakla beraber resmi lisanları birdir, o da Osmanlıca'dır (Hayyeale'l Felah, 1326).

İTC resmi dilin Türkçe olmasını bir dayatma değil bu topraklarda yaşayanlar için bir ihtiyaç olarak görmekteydi. 1913'teki parti programında; "Mekâtib-i iptidâiye-i umumiye-i tâlimiyye'de Türkçenin yalnız lisan olarak tedrisi mecburi olmakla beraber her mahallin ana lisanı lisân-ı tedris olacaktır." denerek yerel dillerde eğitim de güvence altına alınıyordu (Arai, 2008). Bütün bu bilgiler göstermektedir ki İTC, Abdülhamid'in merkezileştirme politikalarını devam ettirmekle kalmamış aynı zamanda bunları daha fazla alana yaymak içinde çaba sarf etmiştir. İTC'nin merkezileştirme politikalarının gözden kaçırılmaması gereken bir diğer yönü yeni rejimin Abdülhamid rejimine bağlı unsurları tasfiye etmesidir. Özellikle Sultan'a bağlı Arnavut ve Araplardan oluşan özel birliklerin tasfiye edilerek yerlerine yeni rejime sadık görevlilerin atanması ile Abdülhamid'in sarayı kontrol etme imkanının ortadan kaldırılması hedeflenmiştir (Findley, 1980).

Gerek Zeine'nin iddiaları gerekse Dawn ve Cleveland'ın buna itirazları bir bütün olarak ele alındığında her iki yaklaşımın da konuyu tek bir zaviyeden değerlendirdiğini, bunun da eksik kaldığını söyleyebiliriz. Şöyle ki İTC, iktidarın başlangıç yıllarında Türkleştirme politikaları gütmese de özellikle 1.Dünya Savaşı sırasında uygulamaya koyduğu sıkı merkezileştirme politikalarındaki Türk milliyetçisi tonun, dönemin şartları da göz önüne alındığında Arap aydınlarını olumsuz etkilemesi kaçınılmazdı. Ayrıca Cemal Paşa'nın Suriye valiliği esnasındaki yaklaşımları birçok Arap aydını tarafından Türk-Arap ilişkilerindeki en önemli kırılma noktası olarak görülmüştür.

İTC'nin Türk milliyetçisi bir ton içeren merkezileştirme politikaları doğrudan Arap milliyetçiliğine yol açmasa da belirli gruplar arasında etnik bilincin yükselmesine, Arap aydınlarının Osmanlı'ya yabancılaşmasına ve milliyetçi duyguların artmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Çok az deneyimi olan İttihat ve Terakki'nin, Avrupa sömürgeciliği karşısında radikal çözümler talep ederken Arap vilayetlerinin ademimerkeziyetçilik taleplerini karşılayamadığı söylenebilir.

Dönemin şartları altında Arap aydınlarının da fikirlerinde bir dönüşümün başladığı bu süreçte Arap aydınlarının Osmanlı yönetimine yönelik tutumlarının belirlenmesinde 1908-1918 arasında meydana gelen bazı önemli olayların dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle İTC'nin ilk on yıldaki özgürlükçü politikalarının zaman içinde baskıcı politikalara dönüşmesi ve ardından 1.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıkan Avrupa sömürgeciliği önemli dönüm noktalarından biridir. Ayrıca İTC'nin 2. Meşrutiyet sonrası Türkçülüğe vurgu yapan uygulamalarının da Arap milliyetçileri

için örnek teşkil ettiğini söylemek mümkündür (Köse, 2018). Cemal Paşa'nın Suriye'de uyguladığı baskı politikaları ve 1916 Arap İsyanı, Türk-Arap ilişkilerindeki en derin kırılmanın yaşanmasına neden olan olaylardır.

Emir Şekip Arslan, Selim Ali Selam gibi Arap aydınlarının birçoğu aslında başlangıçta İTC iktidarına olumlu yaklaşmaktaydı fakat zaman içinde uluslararası komplikasyonlar ve iç isyanlar karşısında İTC politikalarının merkezîyetçiliğe ve milliyetçiliğe dönmeye başlaması Arapların Osmanlı hükümetine karşı yabancılaşmasına ve aydınların ideolojik bir dönüşüm geçirmesine neden olmuştur. Selim Ali Selam'a göre, Arapları imparatorluğu dışlayarak alternatif gelecek projeleri aramaya yönelten en önemli faktör, Osmanlı hükümetinin güvenilmezliği ve İTC yönetiminin yapısal reformlar yapma konusundaki isteksizliğiydi (Selam, 2009).

Arapların 1908-1918 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik tutumlarındaki dönüşümü açıklayan Rashid Khalidi, 1914'ten önce Osmanlı egemenliğindeki Arapların Osmanlı sultanına tam anlamıyla sadık olduğunu, İslam devletinin bir paydaşı olarak kaldıklarını fakat merkezi yönetimden kimliğin ve Arap unsurunun vurgulanmasını istediklerini ifade ediyordu (Tarabein, 1991). Dolayısıyla, "1914 öncesinde Arapçılık, Arap ayrılıkçılığı anlamına gelmiyordu ve Osmanlı İmparatorluğu'na sadakatle çelişmiyordu" (Tarabein, 1991). Khalidi'ye göre, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından İTC'nin Arap muhalif hareketlerine kısıtlama getirmesi muhaliflerin Arap milliyetçilerine dönüşmesine neden olmuştur (Tarabein, 1991). Bu bağlamda İTC üyesi olan Abdülgani el-Ureysi, Abdürrahman el-Şehbender ve Şükrü el-Asali gibi Arap aydınları İTC'yi bırakarak Arap milliyetçisi hareketlere katılmışlardır (Haddad, 2010).

1914 sonrası ise Arap milliyetçiliği düşüncesinin yavaş yavaş siyasi kimlik kazanmaya başladığı, Arap siyasilerin çeşitli reform ve özerklik isteklerini daha güçlü ve tehditkar bir dille ifade etmeye başladıkları zamandır. Bu aşamada Balkan savaşlarındaki ciddi toprak kayıplarının toplumda meydana getirdiği endişe ve umutsuzluk havasını unutmamak gerekir. Diğer yandan Şekip Arslan'ın anılarında dile getirdiği şu gerçeği ifade etmek yerinde olacaktır; "Hükümet içeride ve dışarıda hayatta kalma mücadelesi verirken birçok Arap aydınının Fransa'da kongre düzenleyerek reformlar talep etmesi İTC'nin öncelikleri ile Arap aydınlarının öncelikleri arasındaki farkı göstermesi açısından önemlidir" (Tarabein, 1991).

İç karışıklıkların İTC'nin sorunlarla başa çıkma biçimini değiştirdiğini söylemek yerinde olacaktır. 1908 devrimini izleyen ilk yıllardaki göreceli özgürlüklerin bu sorunlar sebebiyle İTC'yi saldırgan bir merkezileşme politikalarına yönelttiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, hükümet savaş patlak verdikten sonra sadece önceliklerini kökten değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda imparatorluğu parçalayabilecek, iç

tehdit algısı olarak gördüğü milliyetçilik hareketlerine karşı merkezileşmeyi daha da güçlendirmiştir.

İttihatçıların Türk milliyetçisi tutum sergilediği düşüncesinin oluşmasına neden olan birtakım olayların varlığı elbette inkar edilemez. Nitekim Cemiyet'in bazı vilayetlerde takındığı zorba tavır Türk-Arap ilişkilerini olumsuz etkilerken her iki unsurun etnik ve dilsel anlamda birbirlerine daha fazla yabancılaşmalarına neden olmuştur (Kayalı, 2017). Örneğin hükümetin İngiltere'den borç alabilmek ümidiyle mecliste İngiliz denizcilik şirketine ticari imtiyaz verilmesi teklifi Arap milletvekillerinin sert tepkisine neden olmuştur. Yine aynı şekilde bazı milletvekillerinin İttihatçıları bazı kredi anlaşmalarında Siyonistlerin etkisinde kalmak ve Yahudilere ekonomik imtiyaz vermekle suçladıkları bilinmektedir (Kayalı, 2017).

Yine bu bağlamda 1.Dünya Savaşı'nın ilanından hemen sonra Suriye Valisi olarak atanan İTC'nin önemli figürlerinden birisi olan ve Araplar arasında "gaddar ve seffah (kan dökücü)" gibi lakapları ile anılan Cemal Paşa'nın Suriye'de uyguladığı sert politikaların Arap milliyetçilerinin Osmanlı aleyhtarı propagandaları için gerekçe oluşturduğu iddiaları önemlidir.

Bölgede imparatorluğun entegrasyonuna karşı en büyük tehdidin Arap milliyetçileri olduğunu düşünen Cemal Paşa, Arapçılık hareketinin ortadan kaldırılması gerektiğine inanıyordu (Çiçek, 2012). Gerçekten de valiliğinin ilk döneminde önde gelen Arap milliyetçileriyle, özellikle Abdulkерim el-Halil, Muhammed Kürd Ali, Emir Şekip Arslan ve Abdulgani el-Uraysi ile oldukça iyi ilişkileri vardı. Derveze, Cemal Paşa'yı Suriye'ye geldikten sonra, ünlü Arap milliyetçilerinin ve Arap gençlik gruplarının Arapları öven şiirler okuduğu bir törene davet etmiş, Cemal Paşa bu tören sırasında Türkler ve Araplar arasındaki kardeşliği vurgulayan bir konuşma yapmıştı (Derveze, 2007). Cemal Paşa esas olarak Arapların kültürel taleplerine karşı değildi ancak yabancı güçlerle yakın bağları olan Arapçılara asla güvenmedi. Bu nedenle, Avrupa güçleriyle "ilgi çekici" ilişkileri olmayan Arap milliyetçilerini cezalandırmamış hatta yabancı güçlerle iş birliği yapmayı reddeden kültürel bir milliyetçi olan gazeteci Muhammed Kürd Ali ile iyi ilişkiler içinde olmuştur (Kürd Ali, 2006).

Cemal Paşa'ya göre 1.Dünya Savaşı sırasında Fransız elçiliğinde ele geçirilen belgelerde bazı Suriyeliler Fransa himayesi altında Arap bağımsızlığı için Fransızlarla temas halindeydi. Cemal Paşa'nın bu belgelerde ismi geçen Arap liderleri Şam ve Beyrut'ta ayırım gözetmeksizin idam ettirmesi ve yabancı misyonlarla irtibatlı bazı aileleri Anadolu'ya sürgüne göndermesi Osmanlı ordusundaki Arap subayları rahatsız etmiştir (Kayalı, 2017). Bazı araştırmacılar Cemal Paşa'nın bu sürgün kararlarını Türkleştirme politikalarının somut örneği olarak görmektedir (Arslan, 2009). Arslan'a göre Cemal Paşa'nın acımasız politikası, tarih boyunca Müslüman

dünyasının ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başına gelen en korkunç felaketlerden biriydi (Arslan, 2009).

Hükümet savaş şartlarının getirdiği atmosferde sadece önceliklerini kökten değiştirmekle kalmamış aynı zamanda imparatorluğu parçalayabilecek iç ve dış tehditler nedeniyle merkezileşmeyi de güçlendirmiştir. Çünkü Cemal Paşa'nın asıl amacı Suriye'yi Osmanlı İmparatorluğu'na entegre etmek ve merkezi otoriteyi vurgulamaktı (Çiçek, 2012). Cemal Paşa'nın izlediği yol ve sert uygulamalar her ne kadar Suriye'de Arap milliyetçisi bir kalkışmanın önüne geçilmesinde etkili olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Arap topraklarında bağımsızlık hareketlerinin ivme kazanmasını engelleyememiştir.

Cemal Paşa'nın yaptığı idamlar Araplar ve Türkler arasındaki ilişkinin zedelenmesine, Arapların Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık duygusunun zayıflamasına yol açmış, bu kişiler zamanla milliyetçi hedefler arzulayan gruplara dönüşmüştür. Bu uygulamalar Türklere karşı Araplar arasında yapılan negatif propaganda için bir gerekçe oluşturmuştur. Şekip Arslan, Cemal Paşa'nın politikalarının Araplar arasında Türklere karşı nefret uyandırdığını ve bu politikaların hem İslam hem de Osmanlı tarihinde meydana gelen en sert olaylardan biri olduğunu savunmuştur (Arslan, 200).

Bu bilgiler ışığında Arap milliyetçiliğinin “öteki'si kimdir?” sorusu cevabı aranması gereken önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçilik ideolojilerinde “öteki” genellikle, belirli bir milletin kimlik sınırlarını tanımlamak ve güçlendirmek amacıyla oluşturulur. Arap milliyetçiliği için “öteki” kavramı, tarihsel bağlam ve dönemin siyasi koşullarına göre farklı aktörleri kapsayacak biçimde şekillenmiştir. Arap kimliğini, kültürünü ve bağımsızlığını tehdit eden veya bastırmaya çalışan her şey Arap milliyetçiliğinin ötekisi olarak algılanmakla birlikte bu “öteki” imgesi Arap kimliğinin kendini tanımlaması ve sınırlarını belirlemesi sürecinde farklı dönemlere ve bağlamlara göre değişiklik göstermektedir.

Arap milliyetçiliği için “öteki” tarih boyunca Osmanlı'dan Batı'ya, İsrail'den iç siyasi gruplara kadar uzanan geniş bir yelpazede farklılık göstermiştir. Aslında “öteki” kavramı, tarihsel ve siyasal bağlama göre değişiklik gösterse de genelde en güçlü ve kalıcı “öteki” Batı olarak belirlenmiştir. Ancak Osmanlı yönetimi ve Cumhuriyet Türkiye'si ile olan ilişkiler düşünüldüğünde, Türklerin de belirli dönemlerde ve özel bağlamlarda “öteki” olarak tanımlandığını söylemek mümkündür.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının ardından İngiltere, Fransa gibi Batılı ülkelerin Orta Doğu'da çıkar sağlama amacıyla ekonomik ve siyasi hakimiyet kurmaya çalışarak Arap dünyasını sömürgeleştirmesi, bu dönemde Batı'nın Arap milliyetçiliği için bir tehdit ve “öteki” olarak tanımlanmasına neden

olmuştur. Arap milliyetçileri açısından Batı, yalnızca siyasi ve askeri bir “öteki” değil, aynı zamanda kültürel bir tehdit olarak da algılanmıştır. Geleneksel Arap toplumunun yapısında değişikliğe yol açması nedeniyle Batı tarzı modernleşme projeleri Arap milliyetçileri tarafından ulusal kimliğe tehdit olarak görülmüştür. Bu nedendenidir ki Arap milliyetçiliği için Batı, ilk ve en belirgin “öteki” olarak kabul edilmektedir.

Yakın dönemde İsrail Devleti’nin kurulması ve Filistin topraklarında yaşanan çatışmalar, Arap milliyetçiliği için yeni bir “öteki” tanımlamasına yol açmıştır. Batılı devletlerin İsrail’e verdiği destek, Arap milliyetçiliğinde Batı’ya karşı olan güçlü eleştiriyi derinleştirmiştir. 20. yüzyıl ortalarında, Cemal Abdünnasır gibi Arap milliyetçisi liderler, Batı karşıtlığını Arap milliyetçiliği için temel bir unsur olarak benimsemiştir. Günümüzde Arap milliyetçiliği eski gücünü kaybetmiş olsa da Batı karşıtı söylemler hala etkisini sürdürmektedir. Sonuç olarak Arap milliyetçiliğinde Batı, kalıcı ve çok boyutlu bir “öteki” olarak sadece siyasi ve askeri bir tehdit değil, aynı zamanda kültürel ve kimliksel bir tehdit olarak da konumlandırılmıştır.

Türklerin ya da Osmanlı’nın öteki olma konusuna gelince Osmanlı, Arap coğrafyasını dört yüzyıl boyunca yönetmiş ve Arapların dini, sosyal ve kültürel yaşamında derin izler bırakmış bir devlettir. Bu bağlamda Arap milliyetçiliğinde Türklerin “öteki” olarak görülüp görülmemesi, tarihsel bağlam ve Arap dünyasında Türklerle ilgili çeşitli algılar göz önüne alındığında karmaşık bir konudur. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı’nın merkezileşme politikaları Arap milliyetçileri tarafından Arap kimliğine karşı bir tehdit olarak algılanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap kültürel kimliğine yönelik bir “Türkleştirme” politikası uyguladığı endişesini “Türk despotizmi” olarak tanımlayan Arap milliyetçilerinin, Türkleri Arap kimliğinin “öteki”si olarak göstermeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Ancak bu “öteki” algısı, Osmanlı yönetiminin baskısına karşı bir tepkiden kaynaklanmakta olup Arap dünyasının geneline yayılan kalıcı bir “öteki” algısına dönüşmemiş, daha çok Osmanlı’dan bağımsızlık talep eden belirli milliyetçi kesimlerde destek bulmuştur.

Türkler, Arap vilayetlerini hakimiyetleri altında tuttıkları bu süre zarfında İslam’a ve Araplara büyük hürmet göstermişlerdir. Şöyle ki, Araplar “Kavm-i Necip” (seçilmiş halk) olarak kabul edilmiş, büyük saygı görmüştür (Zeine, 2003). Osmanlı, Arap alfabesi kullanmış, Arapçaya ayrı bir önem vermiştir (Daviş, 2004). Arap coğrafyasında yaşayanlara diğer bölgelerdeki halka verilmeyen birçok imkan sunulmuştur. Müslüman Araplar Osmanlı hukuk sisteminde önemli rol oynamışlar ve yönetimde çok fazla güç sahibi olmuşlardır. Hiç şüphesiz ki Arapları ve Türkleri birbirine bağlayan en önemli faktör İslam’dır (Zeine, 2003).

Irak'ta Başbakanlık yapan Nuri Said Paşa'nın Osmanlı hakimiyeti döneminde Arapların konumuna yönelik söyledikleri dikkat çekicidir: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Araplar, Müslümanlar olarak Türklerin ortağı kabul edilmiş ve Türklerle tüm hak ve sorumlulukları herhangi bir ırksal ayırım olmaksızın paylaşmışlardır. Askeri ya da sivil devlette yüksek mevkiler Araplara açıktı. Osmanlı parlamentosunun yüksek ve daha alt meclislerinde temsil ediliyorlardı. Çoğu Arap, başbakan, şeyhülislam, general ve vali oldu. Araplar daima devlet hizmetlerinin tüm kademelerinde bulundular (Zeine, 2003). Türklerin Araplara karşı bu yaklaşımı göstermektedir ki Türkler, Araplar için hiçbir zaman mutlak bir öteki olmamıştır.

Arapların başlangıçta olmasa da bağımsız devletlerin kuruluşu aşamasında Türkleri "öteki" olarak gördüklerini söylemek mümkünse de bu "ötekiliğin" aktif ve koşulsuz bir "ötekilik" olmadığı söylenebilir. Bu durum ayrılık derecesi keskin "öteki" anlayışında sert ve mutlak iken, benzerlikleri olan ötekiliklerde daha hafif, dönemsel ve geçicidir. Dini kültürel ve coğrafi olarak Araplardan farklı emperyalist bir Batı'nın olduğu yerde dini ve tarihi anlamda ortak değerlere sahip Arapların Türkleri "öteki" olarak görmeleri mümkün değildir.

Arapların ötekileştirilmesine giden sürecin, Osmanlı'nın Arap topraklarındaki hakimiyetinin sona ermesinin ardından bölgede ulus devlet ideolojisinin benimsenip bir ulus inşa sürecine girilmesi ile başladığını söylemek mümkündür. Aslında Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarından çekilmesi ve Cumhuriyet'in kurulmasına kadar geçen dönemde hem Türkler hem de Araplar Osmanlılığı bir alternatif olarak görmüşler, halifenin manevi otoritesi altında emperyalizme karşı iş birliği yapma düşüncesinde olmuşlardır.

Fakat ulus inşa sürecinde Kemalist elitlerin seküler ve etnisiteyi merkeze alan bir ulus kimliği oluşturma kaygısıyla hilafetin kaldırılıp Batıcı bir ideolojinin benimsenmesi Türk-Arap ilişkilerinin bu amaç doğrultusunda yeniden yapılandırılmasında belirleyici rol oynamıştır. Yeni Türkiye'yi Batı medeniyetinin eşit ve saygın bir üyesi yapmak isteyen elitler ülkenin yönünü tamamen Doğu'dan Batı'ya çevirmişlerdir (Çalış, 2001). Bu keskin kopuşu Hasan Cemil Çambel şu şekilde ifade etmektedir: "Genç Türkiye'nin Kemalist inkılapla İslam-Osmanlı medeniyetinden laik-Türk kültürüne geçişi Kopernik inkılabına benzer ve tam bir fikir ve ruh değişikliğidir. Bu bir kutuptan, bütbütün öbür kutba geçme hareketidir" (Çambel, 2011).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla benimsenen ulus devlet ideolojisi hilafet merkezli iddialardan ve bu bağlamda Arap vilayetleri üzerindeki siyasi taleplerden vazgeçerek Türklüğü bir özne olarak gündeme getirmiştir (Gönlübol ve Sar, 1973). Çambel'e göre Türkün tekrar var olabilmesi yabancı Arap kültüründen uzaklaşması

ve Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Müslüman milletleri “ötekileştirmesi” ile mümkündür. Bu anlamda ulus devlet ideolojisine motive olmak ve Türklüğü halkın zihninde daha merkezi bir yere oturtmak adına Araplar I. Dünya Savaşı’nda Türkleri arkadan vuran “hainler” olarak damgalanıp “ötekileştirilerek” radikal Batıcı ideolojinin çimentosu olmuşlardır. (Atay, 1964).

Sonuç olarak Arap milliyetçiliğinin doğuşu milliyetçilikler yüzyılı olarak kabul edilen 19. yüzyılın doğal bir sonucudur ve bu bağlamda Arap milliyetçiliğini sadece bir Türk karşıt ögesine dayandırmak doğru olmayacaktır. Olayları kendi konjonktüründe değerlendirmek doğru sonuçlara ulaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Türk karşıtlığı olmasaydı da 20. yüzyılın bir gerçeği olan milliyetçilik ideolojisi nasıl farklı milliyetçiliklerin doğmasında etkili olduysa aynı şekilde Arap milliyetçiliğinin doğuşunda da etkili olacaktı. Bu durumda Arap milliyetçiliği başlangıç aşamasında “biz” merkezli iken daha sonraları “onlar” (Türk / Batı) merkezli olmuştur.

Arap Milliyetçiliğine Misyonerler ve Misyoner Okulları Etkisi

Osmanlı topraklarında Arap milliyetçiliğinin gelişiminde Hristiyan Arapların ve misyoner okullarının etkisi akademik anlamda kısmen ihmal edilmiş bir konudur. Halbuki misyoner okulları etkisi belki de diğer etkilerden çok daha fazla incelenmesi gereken bir olgudur. Avrupa’nın gerisinde kalan Osmanlı, sorunun temeline inerek eğitim reformları yapmaya başlamış fakat ekonomik yetersizlikler nedeniyle bu reformlar imparatorluğun farklı yerlerine eşit bir şekilde ulaştırılamamıştır. Eğitim taleplerinin yoğun olduğu Lübnan ve Suriye bölgesi payitahttan uzak olması nedeniyle devletin tam anlamıyla eğitim hizmeti ulaştıramadığı yerlerin başında geliyordu. Bu boşluğu gören Katolik ve Protestan misyonerler eğitim alanındaki faaliyetlere yoğunlaşmışlardır.

Misyoner grupları tarafından bu bölgenin seçilmesinin elbette ki belli sebepleri vardı. Payitahta uzak olan bu bölge hatırı sayılır bir Hristiyan nüfusu barındırmakta ve devletin sağladığı eğitim, sağlık gibi hizmetlerden yeterince yararlanamamaktaydı. Misyoner William Goodell, eğitim materyallerinin eksikliğine, eğitim sisteminin aksaklığına rağmen bölge insanının potansiyeli ve eğitime olan isteğini dile getirmektedir (Kennedy, 2008). Bölge insanı devlet okullarının eksikliğine rağmen çocuklarını ilk başta misyoner okullarına göndermeye sıcak bakmamıştır. Hiç şüphesiz bunun nedeni çocuklarının misyonerlerin din propagandalarına maruz kalmasını istememeleridir. Göndermek zorunda kalanlar da devletten bu okullarda verilen dini eğitimi sınırlamasını talep etmişlerdir (Woodberry, 2007).

Zamanla bu okullara çocuklarını gönderenlerin sayılarının artması dini çekincelerle çocuklarını göndermeyenler için de teşvik edici olmuştur. Bu dönemde Suriye ve

Lübnan tam anlamıyla misyonerlerin eğitim ve ideolojik projelerinin uygulama sahası olmuştur. Protestan misyonerler daha önceki misyonerlik faaliyetlerinden farklı olarak halkı doğrudan Hristiyanlaştırmak yerine açtıkları okullar vasıtasıyla Hristiyan değerlerini topluma aşılayarak daha kalıcı bir etki bırakmayı hedeflemişlerdir (Fleischmann, 2002).

Misyonerler bu okulları sadece dini eğitim vermek için değil, aynı zamanda ülkelerinin siyasi çıkarlarına uygun sosyal, ekonomik ve kültürel bir nüfuz aracı olarak kullanmışlardır. Özellikle Fransız konsolosluğu tarafından toplumun ileri gelen ailelerinin çocuklarına verilen burslar vasıtasıyla bu öğrencilerin ve ailelerin Fransa sevgisi kazanmaları ve Fransa kültürü edinmeleri hedeflenmekteydi. Bu sebeple okullar ve eğitim faaliyetleri misyonerler için hayati öneme sahip kurumlardı. Bu sayede misyonerler kendi ideolojilerini, kültürlerini ve dinlerini kolayca aktarma imkanına sahip oluyorlardı. Üstelik öğrenciler misyonerlerin ayaklarına kendi istekleri ile gitmekteydiler (Züaytir, 1994). Beyrut Amerikan Protestan okulunda Fransızca, Latince, İngilizce, Arapça, Türkçe gibi birçok dil ve tarih dersleri okutuluyordu. Hristiyan Arap gençlerin gittiği bu okullar Arap milliyetçilik hareketinin başlamasında önemli rol oynamıştır. Nitekim bu okullarda Osmanlı ve Türk düşmanlığı yapıldığına, Arap milliyetçiliğinin teşvik edildiğine ve bunun için önlem alınması gerektiğine dair II. Abdülhamid'e 1891 yılında bir rapor dahi sunulmuştur (Umar, 2004).

Suriye ve Lübnan'da misyonerliğin tarihi XVI. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Osmanlı topraklarına ilk gelen misyoner gruplarından olan Cizvitler 1734 yılında Lübnan'ın Antoura şehrinde ilk yabancı okulu açmışlardır. Katolik Lazaristler de 1738'de Şam'da bir okul kurmuşlardır (Kennedy, 2008). Bu dönemde Suriye'de misyonerlik faaliyetleri Fransa'nın himayesinde Doğu Hristiyanlarına yönelik olarak Katolik Cizvit misyonerler tarafından yürütülmekteydi. Bölgeye çok sonra gelseler de Amerikan Protestan misyonerlerin faaliyetleri diğer misyoner gruplara göre çok daha yoğun ve etkili olmuştur (Fleischmann, 1998).

1810'larda Kalvinist ve Presbiteryen kilise mensupları tarafından Boston'da kurulan Amerikan Board Misyonerlik Teşkilatı'nın (ABCFM), (American Board of Commissioners for Foreign Missions) ilk hedefi Kızılderilileri ve Katolikleri Protestanlaştırmaktı. Daha sonra hedefini bütün dünya halklarını Protestanlaştırmak olarak değiştiren kuruluş, iki Amerikalı misyoner Pliny Fisk ve Levi Parsons'u Osmanlı topraklarına göndermiştir (Erhan, 2000).

1820 yılı Ocak ayında Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Amerikalı misyonerler Levi Parsons ve Pliny Fisk, İzmir'den Kudüs'e, İskenderiye'den Beyrut'a kadar dolaşarak misyonerlik faaliyetleri için zemin araştırmaları yapmışlardır (Kocabaşoğlu, 1989). Fisk ve Parsons, Suriye misyonunun ilk kurucusu öncü Protestan misyonerlerdi.

Yaklaşık bir yıl sonra, 1922’de İskenderiye’de ölen Parsons’un yerine 1823 tarihinde Kudüs’e Pliny Fisk ile Dr. Jonas King gönderildiler.

Arap milliyetçiliği fikrinin oluşmasında misyoner eğitim kurumları ile bu okullarda çalışan Hristiyan şair, yazar ve gazeteciler önemli etkiye sahipti. Misyonerler, Suriye’de açtıkları okullarda Arap tarihi ve Avrupa kültürüne vâkıf Arap gençliği yetiştirmeyi amaç edinmişlerdi (Lewis, 1979). 1831 sonrasında Cizvitler başta Beyrut olmak üzere Şam ve Halep gibi önemli şehirlerde eğitim kurumları inşa etmişlerdir. 1860’larda bölgede otuzun üzerinde okul kurulduğu tahmin edilmektedir. Bu okullar içinde etkili olanları hiç şüphesiz ki Beyrut Amerikan Koleji (Suriye Protestan Koleji) ve Fransız Cizvit Koleji (Saint Joseph Üniversitesi) idi (Zeine, 2003).

Bu okulların ilk öğrencileri daha çok Hristiyan Araplardan oluşmakla birlikte sonraki yıllarda Müslüman Araplar da bu okullara öğrenci vermeye başlamışlardır. Okulda Batı kültürünün yanı sıra Türk egemenliğine nasıl isyan edileceği öğretiliyordu. Öğrenciler tarafından kurulan “Edebiyat Mahfili” adlı grubun gizli toplantılarında isyan çağrıları yapan şiirler okunuyor, Osmanlı diktatörlüğüne karşı isyan duyguları empoze ediliyordu (Kayaoğlu, 1975). Bölgede Avrupalıların misyonerlik ve eğitim faaliyetleri sonucunda Batı ve Hristiyan değerlerini savunan yeni bir entelektüel sınıfın ortaya çıktığı söylenebilir. Butros el-Bustani, İbrahim el-Yazıcı, Faris Nimr, John Wortabet gibi yerli Hristiyan Arapların içinde bulunduğu bu entelektüel sınıfın eğitim çalışmaları, ders kitapları gibi bazı yayınların Arapça olarak basılmasıyla Arapça gittikçe önem kazanmış, okullar Arap öğrenciler için ilgi çekmeye başlamıştır. Bu topluluk ayrıca İncil’in Arapçaya çevrilmesinden Suriye’nin tarihsel zenginliğinin ortaya çıkarılmasına kadar birçok çalışma yapmıştır (Kurşun, 2019).

Amerikalı Protestan diplomat Joseph L. Grabill’in de “19. yüzyıl Arap uyanışının ilk Arap milliyetçisi, öncüsü ve kışkırtıcısı” olarak ifade ettiği Bustani’nin çalışmaları ayrı bir önem arz etmektedir. Butros el-Bustani, Protestan olduktan sonra öldürülmesi için Maruniler ve Katolikler tarafından başına ödül konmuş birisiydi. Beyrut’taki Amerikan ve İngiliz konsolosluklarında tercüman olarak çalışmış, Amerikan okullarında öğretmenlik yapmıştır. Bu okulların en önemli özelliği matematik, kimya ve coğrafya gibi modern ilimleri Arapça olarak okutmasından geliyordu. Bu dersler için Arapça özel kitap hazırlayan Butros el-Bustani modern Arap dilinin dirilişine önemli katkıda bulunmuştur (Grabill, 1971; Hitti, 1981).

Arap dünyasında birçok konuda öncü olan bu şahıs Arap dilinin modernleşmesi, ilk gazetecilik faaliyetleri, ilk eğitim faaliyetleri ve ilk edebiyat cemiyeti ile Amerikalı misyonerlerin parlak bir ürünüydü. 1847 yılında Nasif el-Yazıcı ile birlikte Arap coğrafyasının ilk edebiyat derneği olma özelliğine sahip olan Cem’iyyetü’l- Edeb ve’l- İlm yani Edebiyat ve İlim Derneği’ni kuran Bustani faaliyetlerini bu dernek

adı altında yürütmeye başlamıştı. Üyeleri daha çok yerli Hristiyanlardan oluşan bu Cemiyet 1854'te "el- Cem'iy'e'l-İlmiyye's-Suriye" (Suriye İlim Derneği) adını almasıyla Batı'da eğitim görmüş Sünni Arapları ve Dürzileri de üye olarak kabul etmeye başlamıştır (Baktıaya, 2009).

Müslüman - Hristiyan şeklinde din temelli bir ayrımı reddeden, laik milliyetçilik fikrini savunan Bustani "Nefirus Suriyya" adlı gazetesindeki yazılarında "vatan sevgisinden" bahsediyor ve Müslüman Arapların eski ihtişamlı günlerine Batılılar benzeri laik bir anlayışı benimseyerek dönebileceklerini iddia ediyordu. Yazılarına "Ebnau'l-Vatan" (Vatanın Evlatları) diye başlıyor ve sonuna imzasını "Muhibbu'l-Vatan" (Vatanını Seven) şeklinde atıyordu (Baktıaya, 2009; Hüseyin, 1986). Bustani, çıkardığı "el-Cenne, ez-Zinân ve Cüneyne" dergi ve gazeteleri ile Müslüman - Hristiyan Arapça konuşan herkesin eşitlik ve milli birlik duygusu içinde bir araya gelmesine çağrıda bulunuyordu.

Aynı şekilde Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli rol oynayan Hristiyan Arap İbrahim Yazıcı: "Daha ne umuyoruz, onlara karşı savaştan öte? Ey milletim bırakın laubali işleri de öbür yiğit milletlerden örnek alın biraz... Aramıza fitne tohumları atanlar onlar / Birliğimizi hurma dalları gibi dağıtan onlar" dizeleriyle Arapları Osmanlı yönetimine karşı açıktan ayaklanmaya çağırıyordu (Uçar, 2016). Yukarıda ifade edilen Hristiyan azınlıkların Arap milliyetçiliğinde oynadıkları etkin role itiraz eden Dawn'a göre 1914'ten önce iddia edilen bu argüman Suriye'nin önde gelen milliyetçilerinden Muhammed Kürd Ali tarafından da kabul görmemektedir. Kürd Ali'ye göre Batı düşüncesinin bölgede yayılmasında Mısır eğitim kurumları ve imparatorluğa ait devlet okulları çok daha önemli rol oynamıştır (Dawn, 1995).

Kürd Ali ve Dawn, Hristiyan azınlıkların ve misyoner okulların Arap milliyetçiliğinde oynadığı etkin role itiraz etse de bu durum misyoner okullarının (özellikle Suriye ve Lübnan'da) Arap milliyetçiliği düşüncesinin doğuşu ve yayılmasındaki önemini azaltmaz. Nitekim tarihi gerçekler ve misyonerlerin kendileri tarafından yayınlanan belgeler bunun tam aksi olduğunu göstermektedir. Arap tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen Bernard Lewis Hristiyan Araplar içinde milliyetçilik fikrinin gelişmesinde öncelikli olarak Beyrut Amerikan Koleji ve Amerikan misyoner okullarının etkisini özellikle vurgulamaktadır. ABD'li Protestan diplomat Joseph L. Grabill ise Amerikan misyoner okullarında Arap çocuklara model olarak Amerikan rüyasının öğretildiğini, ABD'deki Özgürlük Anıtı'na nispetle; "Ey özgürlük ne zaman yüzünü Doğu'ya çevireceksin / İstikbalde piramitlerin yakınında bir özgürlük anıtı görmeyecek miyim? / Senin kız kardeşini Akdeniz üzerinde görmek nasip olmayacak mı?" dizelerinin bu okullarda okuyan öğrencilere ezberletilerek onların milliyetçilik duygularının harekete geçirildiğini söylemektedir (Grabill, 1971).

Amerikan Dışişlerinde Orta Doğu Müsteşarlığı yapan Lübnanlı Philip K. Hitti (Hitti, 1981), Arap milliyetçiliğini Amerikan misyonerlerin kontrolündeki Beyrut Amerikan Koleji'nde okuyan Hristiyan Arap öğrencilerinin başlattığını ifade ederken, Filistinli meşhur Arap milliyetçisi George Antonius Amerikan misyonerlerinin Arap uyanışının ilk hareketlenmesinde başat bir rol oynadığını ileri sürmekteydi (Grabill, 1971). Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin hocalarından Hristiyan Arap Halil Gürani "Batı'nın Arap dünyası üzerindeki ilk ciddi tesirinin Arap milliyetçiliği" olduğunu ifade ederken Arap gençliği arasında Batı'ya ait değerlerin ve milliyetçilik duygusunun yayılmasında Amerikan misyoner eğitim kurumlarının göstermiş olduğu büyük çabadan övgüyle bahsetmektedir. Şamlı Akademisyen Konstantin Züreyk de ilk gizli Arap milliyetçisi örgütlerin bu okullarda eğitim almış gençlerin öncülüğünde kurulduğunu ifade etmiştir. Züreyk "Suriye ve Lübnan'da faaliyetlerini yürüten bu yabancı misyona ait eğitim kurumlarının faaliyetleri neticesinde milliyetçilik duygusuna sahip, eğitilmiş, kültürlü bir orta sınıfın doğduğunu ve bu sınıfın toplum içindeki milliyetçilik ve Osmanlı karşıtlığına dayanan çalışmalarının sonuç verdiğini, bölgenin Osmanlı'dan ayrılık sürecinde etkili olduğunu" ileri sürmekteydi (Hüseyin, 1986).

Enver el-Cünci gibi Müslüman düşünürler de Arap milliyetçiliğinin doğuşundaki en önemli etkinin Amerikan misyonerlere ait eğitim kurumları olduğunu ifade etmektedir. (el-Cünci, 1985). Refik Şakir en-Netşe "İkinci Abdülhamid ve Filistin" isimli eserinde bu durumu teyit etmekte ve Arap milliyetçiliğinin Amerikan okullarında yeşerdiğini ileri sürmekteydi (en-Netşe, 1985). Benzer düşünceleri paylaşan İslam tarihi araştırmacısı Meryem Cemile de Arap milliyetçiliğinin Lübnan'da Protestan misyonerlerin kontrolü altında başladığını söylemektedir (Cemile, 1964). Bu okulların ve Hristiyan Arapların, Arap milliyetçiliğinin oluşmasında üstlendiği önemli rolü ifade etmek için Kardinal Lavigerie şöyle demiştir: "Fransa'nın çıkarları için bir ordunun ve bir donanmanın yapabileceği hizmetlerden çok daha fazla görev ifa ettiler" (Zeine, 2003).

Okulların Arap milliyetçiliği üzerindeki etkisinden bahseden Beyrut Ceride-i Âmel gazetesi 8 Temmuz 1949'da başmakalesinde kolejın Lübnan'ın varlığına karşı tuzaklarla dolu bir kuyu olduğunu ifade ederek: "Sapıtmış, yoldan çıkmış Lübnanlıların birçoğu bu okulların kucağında yoldan çıkmıştır" demekteydi. Misyonerlerin yönetimindeki Ceride-i Diyar gazetesi 16 Temmuz 1949'da "Amerikan Üniversitesinin Bize Faydaları" başlıklı yazısında bu iddialara şu şekilde cevap vermiştir: "Bu okulda öğrenim gören öğrenciler kendi benliklerinde onurlu Araplık duygusunun yeniden uyanmasını sağlayan bu okulla gurur duyduklarını ifade etmiştir." Arap dünyasının dayandığı Arap milliyetçiliğinin bu gençlerin omuzlarında yükseldiğini, bu öğrencilerin Doğu'da

Arap bölgelerinin liderleri, istiklal ve hürriyet bayrağının taşıyıcıları oldukları ileri sürülüyordu (Halidi ve Ferruh, 1968)

James Thayer Addison (1942), Henry Harris Jessup (1910), Julius Richter (1910), Daniel Bliss (Bliss, 1920), Frederick Jones Bliss (1912) gibi misyonerler yazdıkları hatıralarında Beyrut Amerikan Koleji'nin misyonerlik ve Orta Doğu'yu dönüştürmek misyonu ile kurulduğunda hem fikirlerdi (Halidi ve Ferruh, 1968). Bu ifadeler göstermektedir ki Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında ve yayılmasında en önemli rolü hiç şüphesiz Beyrut Amerikan Koleji ve bölgede faaliyette bulunan misyoner okulları oynamıştır. Nitekim bu gerçek birçok araştırmacı tarafından da ifade edilmiştir. Burada eğitim alan öğrenciler milliyetçilik duygusu yanında “Batıcılık” rüzgarının da etkisinde kalarak “Laik ve Batıcı bir milliyetçilik” düşüncesinin bayraktarlığını yapmaya başlamışlardır.

Sonuç

Fransız devrimi ile ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesinin çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'ni etkilemesi hemen olmamıştır. Osmanlı'nın etnik temelli toplum anlayışı yerine din temelli uyguladığı “millet sistemi” ve yine toplumu etnisite vurgusu olmadan oluşturduğu “Osmanlı kimliği” altında toplaması imparatorluğu milliyetçilik fikirlerinin zirve yaptığı 19. yüzyıla kadar korumayı başarmıştır.

20. yüzyıla kadar zihin dünyalarında milliyetçilik adına hiçbir düşünce yer etmemiş, yaklaşık 400 yıl boyunca barış içinde Osmanlı egemenliği altında yaşamış olan Arapların Osmanlı'dan ayrılmaları ile biten süreci, bir tarafı haklı çıkarma gayretine girmeden olağanca çıplaklığı ile doğru bir şekilde anlamlandırmak bugün dahi birçok araştırmacı için zor bir iştir.

Fransız Devrimi fikirlerinin Arap coğrafyasına girişindeki kırılma noktası, Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi olsa da o dönem için Arap milliyetçiliği düşüncesinden bahsetmek mümkün değildir. Napolyon'un etkisi sonraki dönemlerde ortaya çıkacaktır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Arap milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkışında neyin etkili olduğu noktasında birçok farklı görüş ifade edilse de etki anlamında en önemli rolü hiç şüphesiz misyoner okulları ve bölgede faaliyette bulunan misyonerler oynamıştır.

Misyonerler, Suriye'de açtıkları okullarda Arap tarihi ve Avrupa kültürüne vâkıf Arap gençliği yetiştirmeyi amaç edinmişlerdi (Lewis, 1979). Özellikle dinsel anlamda Osmanlı'ya bağlı olmayan Hristiyan Arapların bölgede faaliyet gösteren misyonerler ile birlikte hareket ettikleri ve onların çalışmalarına destek verdikleri bilinmektedir. Arap dünyasında birçok konuda öncü olan Butros el-Bustani, Nasif el-Yazıcı, Faris

Nimr ve Faris el-Şidyak gibi Hristiyan Araplar Amerikalı misyonerlerin parlak bir ürünüydü. Bu durum milliyetçilik hareketlerinin yayılmasında Hristiyan Arapların üstlendiği rolü göstermesi açısından da önemlidir.

Bu nedenledir ki Arap uyanışının ilk hareketlenmesinde misyonerler ve misyoner okullarının diğer birçok etkiden daha başat bir rol oynadığını ifade edebiliriz. Bernard Lewis “Hristiyan Araplar içinde milliyetçilik fikrinin gelişmesinde öncelikli olarak Beyrut Amerikan Koleji ve Amerikan misyoner okullarının etkisini” özellikle vurgulamaktadır. Enver el-Cünci, Meryem Cemile gibi Müslüman düşünürler de Arap milliyetçiliğinin doğuşundaki en önemli etkinin Amerikalı misyonerlere bağlı eğitim kurumlarına ait olduğunu ifade etmektedirler. Bu etkiyi ifade etmesi açısından Kardinal Lavigerie’nin şu sözü manidardır: “Fransa’nın çıkarları için bir ordunun ve bir donanmanın yapabileceği hizmetlerden çok daha fazla görev ifa ettiler” (Zeine, 2003). Benzer şekilde Konstantin Züreyk de ilk gizli Arap milliyetçisi cemiyetlerin bu okullarda eğitim almış gençlerin öncülüğünde kurulduğunu ifade etmiştir. Bölgede görev yapan Jones Bliss, Julius Richter gibi misyonerlerin hatıralarında da ifade ettikleri üzere misyoner okulları bölgenin dönüştürülmesinde çok kritik roller oynamıştır.

Misyonerler bölgedeki eğitim taleplerinin yoğunluğunu ve devletin bu noktadaki boşluğunu fırsata çevirerek okulları siyasi çıkarlarına uygun sosyal, ekonomik ve kültürel bir nüfuz aracı olarak kullanmışlardır. Bölge insanı, çocuklarının misyonerlerin din propagandalarına maruz kalması endişesiyle her ne kadar bu okullara mesafeli dursa da zaman içinde çocuklarını gönderenlerin sayısında artış olduğu bilinmektedir. Eğitimin ideoloji ve fikirlerin aktarılmasındaki önemi bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda okullar misyonerlere kendi ideolojilerini, dinlerini ve kültürlerini bölge insanına aktarma noktasında hayati fırsatlar vermiştir.

İttihat ve Terakki döneminde uygulanan politikalar Arap milliyetçiliğinin siyasi kimlik kazanmaya başladığı aşama olması itibarıyla Arap milliyetçiliği düşüncesi içerisinde en kritik ikinci dönemi oluşturmaktadır. Zeine, Arap milliyetçiliği düşüncesinin gelişmesindeki kritik dönemi Jön Türklerin uyguladığı Türkleştirme politikalarına bağlamakta ve bazı araştırmacılar bu iddiaları Osmanlı karşıtlığı söylemlerine kaynak kabul etmektedir.

Arap coğrafyasını dört yüzyıl boyunca yönetmiş ve Arapların dini, sosyal ve kültürel yaşamında derin izler bırakmış bir devlet olan Osmanlı’nın, idaresi altında bulunan hiçbir yerde Türkleştirme politikaları uygulamadığı bilinen bir gerçektir. Türkleştirme konusuyla ilgili olarak en çok tartışılan konu hiç şüphesiz “merkezileştirme” meselesiydi. Bazı İttihatçıların Türklüğe ilgi duymuş olmaları Cemiyet’in “Türkleştirme” politikaları uyguladığı anlamına gelmemektedir. Bu

bağlamda merkezileştirme ile Türkleştirme kavramlarının birbirlerinin yerine ikame edildiğini, bunda bir kavram kargaşasına neden olduğunu söyleyebiliriz.

İttihat ve Terakki'nin dönemin şartları içinde merkezi otoriteyi tesis etmek için uygulamaya koyduğu politikalar hiç şüphesiz Arap vilayetlerini olumsuz etkilemiştir. Sorunun temelinde İTC'nin merkezileştirme politikalarının Türk milliyetçisi bir ton içermesi yatmaktadır. Ayrıca Cemal Paşa'nın Suriye valiliği yaptığı dönemde uyguladığı politikalar da Araplar ve Türkler arasındaki ilişkinin zedelenmesine ve Türklere karşı yapılan negatif propagandaya gerekçe oluşturmaya sebep olmuştur. Bu uygulamalar neticesinde birçok Arap aydını Osmanlı'ya yabancılaşırken aynı durum belirli gruplar arasında etnik bilincin yükselmesine ve milliyetçi duyguların artmasına neden olmuştur.

Arap milliyetçiliği, Türk tarihyazımına kasıtlı olarak "Arapların Türkleri arkadan hançerlemesi" şeklinde geçirilirken tam tersi durum da benzer şekilde Arap tarih yazımına "Türkler sizi sömürdü" şeklinde yazılarak iki toplum arasındaki bağlar mümkün olduğunca zayıflatılmaya çalışılmıştır. Halbuki Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan "Büyük Arap İsyanı" dahi birçok kaynakta Arap milliyetçiliği adına yapılmış bir isyan olarak kabul edilmez. Şöyle ki, askeri açıdan tayin edici hiçbir değer taşımayan bu isyanın çok küçük bir azınlığı temsil ettiği, buna karşılık Arapların büyük çoğunluğunun Müslümanlık bağıyla Osmanlı'ya sadakat gösterdikleri bilinen bir gerçektir.

Bu iddialar belli mecralar tarafından yaygın olarak dile getirilse de Müslüman Araplar, Avrupa'nın kültürel ve ekonomik yayılması karşısında en az Türkler kadar endişe duymakta ve Batı'ya karşı Osmanlı'nın bütünlüğünün korunmasından yana hareket etmekteydi. Müslüman Arapların Osmanlı'dan ayrı bir kaderi olabileceği düşüncesi özellikle Osmanlı-Rus (1877) savaşının kaybedilmesinden sonra imparatorluğun dağılması halinde Arapların kendi gelecekleri ile ilgili endişe duymaya başlamalarından sonra olmuştur.

Yukarıda detaylı bir şekilde ifade ettiğimiz gibi Arap milliyetçiliğinin doğuşunda ve yayılmasında en önemli etken misyoner okulları ve Hristiyan Araplar olurken Arap milliyetçiliğinin siyasallaşmasında ise en önemli etken İTC döneminde Arap vilayetlerinde uygulanan ve milliyetçi ton içeren merkezileştirme politikaları olmuştur. Sonuç olarak 1850'li yıllarda kültürel özerklik taleplerinden ibaret olan Arap milliyetçiliği zamanla dönemin konjonktürel şartları içinde siyasallaşarak Arap ulus devleti kurma hedefi olan ayrılıkçı bir formata evrilmiştir.

The Origin of Arab Nationalism in the Context of the Ideology of Nationalism; The Effect of Union Terakki and Missionary Schools on Arab Nationalism

Cemal Kazak

Purpose of the Study: Arab nationalism is one of the most sensitive issues in Turkish academia and a difficult issue to define correctly even today. What was effective in the emergence of Arab nationalist thought has always been a matter of debate. The purpose of this study is to reveal when and under what conditions Arab nationalism emerged and how it was shaped and developed in the context of a nationalist ideology.

Research Question: The question of what the policies of the Committee of Union and Progress, one of the important schools that emerged throughout history, and the impact of the Missionary schools on Arab nationalism were answered, and the level of influence of both formations on Arab nationalism was analyzed in depth.

Method: The study uses qualitative and historical research methods together to access primary sources on the subject.

Literature: A literature review was conducted on the subject by examining sources regarding the missionary activities of Protestant American missionaries and Catholic Jesuits in the Ottoman Empire, as well as an in-depth examination of the reports from the American Board of Commissioners for Foreign Missions, which was the largest missionary organization operating in the Ottoman Empire, and the CUP's policies toward Arab provinces.

@ Dr., Independent Researcher/Scholar, kzk.cemal@hotmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-7029-2905>

DOI: 10.12658/M0771
insan & toplum, 2025.
insanvetoplum.org

Received: 28.07.2024
Revised: 26.12.2024
Accepted: 14.04.2025
Online First: 12.05.2025

The Arab Awakening, George Antonius's (1938) fundamental work on Arab nationalism, constituted an important history of Arab nationalism for approximately twenty years following its publication. However, researchers such as Zeine, Hourani, and Ernest Dawn did not accept Antonius' idea of a cruel Ottoman rule and a liberal, secular Arab awakening.

Hasan Kayali's (1998) work *Arabs and Young Turks* sheds light on the policies of Ottoman governments in Arab provinces and contains important answers to fundamental questions regarding the emergence and development of Arab nationalism and the Young Turks' Turkification policies. Zekeriya Kurşun's (1992) *Turkish-Arab Relations at Crossroads* provides illuminating information about the emergence of Arab nationalism, developments after the Second Constitutional Era, and the CUP's attitude toward Arabs.

Bassam Tibi (1981) used methods from the social sciences to also examine Arab nationalism from different perspectives in his work *Arab Nationalism*. Meanwhile, Zeine N. Zeine (1958) claimed in his work *Arab-Turkish Relations and the Birth of Arab Nationalism* that no issue defined internationally as the Arab problem existed in the 19th century and that the critical period in the development of Arab nationalist thought in Ottoman lands didn't begin until the policies the Young Turks had implemented.

In addition to these, other important sources used in the article include Ömer Osman Umar's (2004) *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, 1908-1938* [Syria under the Management of the Ottoman Administration and the French Mandate], Ali Bilgenoğlu's (2008) *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçiliği Cemiyetler* [Arab Nationalist Societies in the Ottoman Empire], Adil Baktıaya's (2009) *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce* [The Birth of Arabism in Ottoman Syria: Socioeconomic Change and Political Thought], İsmail Köse's (2018) *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı* [The Arab Revolt in British Archive Documents], Albert Hourani's (1962) *Arab Thought in the Liberal Age, 1798-1939*, Dawn's (1973/1995) *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism*, and Basil al-Kubaisi's (1973) *Harakat al-Qawmiyyin al Arab* [The Arab Nationalist Movement].

In addition, the study has attempted to benefit to the maximum extent from the works of researchers who produced important studies on the origin and development of Arab nationalism, such as Aziz Azmeh, Zeine Zeine, Adid Davisha, and Hani al-Hindi. Although memoirs reveal certain subjective views, they have also enriched the article in terms of the study's originality. In particular, Arab journalist Muhammed Kurd Ali's (2014) *Bir Osmanlı-Arap Gaztecinin Anıları* [Memoirs of an Ottoman Arab Journalist],

former Beirut Mayor Salim Ali Selam's (1982) *Muzakkarat Salim Salam* [Memoirs of a Beirut Mayor], Shakib Arslan's (2005) *İttihadçı Bir Arap Aydın Anıları* [Memoirs of a Unionist Arab Intellectual], and İzzet Derveze's (2007) *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru* [A Postal Officer in Ottoman Palestine] provide important clues about that period by reflecting Arab intellectuals' perspectives toward the Ottomans.

Among the important studies on the activities of missionaries in Ottoman lands are Grabill's (1971) *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy*, Addison's (1942) *The Christian Approach to the Moslem*, Kennedy's (2008) "American Missionaries in Turkey and Northern Syria and the Development of Central Turkey and Aleppo Colleges, 1874-1967", and Sharkey's (2010) "American Missionaries in Ottoman Lands: Foundational Encounters".

Conclusion and Evaluation: The idea of nationalism that emerged with the French Revolution took some time to affect the Ottomans. The reason for this is undoubtedly the religious-based nation system the Ottomans had implemented. The fact that the Ottomans gathered society under the Ottoman identity without any emphasis on ethnicity had managed to protect the Empire from nationalist ideas until the 19th century.

Although many different views have been expressed regarding what was effective in the emergence of the idea of Arab nationalism, the most important role in terms of influence was undoubtedly played by the missionary schools and missionaries operating in the region.

Missionaries who opened schools in Syria aimed to raise Arab youths to be knowledgeable about Arab history and European culture and to have a sense of nationalism. These missionaries were particularly influential on the Christian Arabs who were not religiously affiliated with the Ottomans. Christian Arabs such as Butrus al-Bustani, Nasif al-Yaziji, Faris Nimr, and Ahmad Faris al-Shidyaq were pioneers in many areas in the Arab world and a brilliant product of American missionaries. This situation is also important in terms of showing the role Christian Arabs played in the spread of nationalist movements.

For this reason, missionaries and missionary schools can be said to have played a more dominant role than many other influences in the initial mobilization of the Arab awakening. Bernard Lewis particularly emphasized the influence of the American College of Beirut and the American missionary schools in the development of the idea of nationalism among Christian Arabs. (Lewis, 1958). Muslim thinkers such as Anwar al-Jundi and Maryam Jameelah also stated the most important influence on the emergence of Arab nationalism to have been the educational institutions of

American missionaries. (el-Cündi,1985, Cemile, 1964) Cardinal Lavigerie 's words are meaningful in terms of expressing this influence: "They performed more duties for the interests of France than an army or a navy could." (Zeine, 2003).

Similarly, Konstantin Zureyk stated the first secret Arab nationalist societies to have been founded under the leadership of young people who'd been educated in these schools. (Hüseyn, 1986).

As stated in the memoirs of missionaries such as Jones Bliss and Julius Richter , who'd served in the region, the missionary schools played a critical role in transforming the region.(Halidi ve Ferruh, 1968).

Aware of the state's lack of education in the region and the local people's demand for education, missionaries used the schools they'd established as a means of social, economic, and cultural influence in line with their political interests. Although the local people kept their distance from these schools out of concern that their children would be exposed to the missionaries' religious propaganda, the number of families who sent their children to these schools is known to have increased over time. Education is known to be important for transmitting ideologies and ideas. In this context, the schools provided vital opportunities for missionaries to transmit their ideologies, religions, and cultures to the people of the region.

Because of the policies implemented during the era of the CUP, this period constituted the second most critical time in Arab nationalist thought, as it marked the stage when Arab nationalism began to gain a political identity. One of the main debates that continues to this day among researchers is the claim that the policies the CUP had implemented were effective in the development of Arab nationalism. Zeine attributed the critical period in the development of Arab nationalist thought to the Turkification policies the Young Turks had implemented, and some researchers accept these claims as the source of the anti-Ottoman discourse. (Zeine, 1973)

The Ottomans were known to be a state that, while they had ruled the Arab geography for four centuries and left deep marks on their religious, social, and cultural life, they had never implemented any Turkification policies under their rule. What had influenced the political and ideological discourse of the Arab intellectuals against the CUP and transformed them from Ottomanism to Arab nationalism?

The most debated issue regarding the issue of Turkification is undoubtedly the issue of centralization. The fact that some Unionists were interested in Turkishness did not mean that the Society implemented "Turkification" policies. In this context, the concepts of centralization and Turkification can be said to have been substituted for each other, thus causing a confusion of concepts.

The policies the CUP had implemented to establish central authority under the conditions of the period had undoubtedly had a negative impact on the Arab provinces. The root of the problem lay in the fact that the CUP's centralization policies had contained a Turkish nationalist tone. In addition, the policies Cemal Pasha implemented during his time as governor of Syria had damaged the relationship between Arabs and Turks and provided justification for negative propaganda against the Turks.

Although Arab nationalism has been deliberately written in Turkish historiography as Arabs stabbing Turks in the back, Arab historiography has similarly attempted to weaken the ties between the two communities as much as possible by writing down that Turks had exploited them.

Although certain media outlets voiced these claims, Muslim Arabs were at least as concerned as Turks about the cultural and economic expansion of Europe and were in favor of preserving the integrity of the Ottoman Empire against the West. The idea that Muslim Arabs might have a separate destiny from the Ottomans didn't emerge until after the Ottoman-Russian war had been lost and Arabs had begun worrying about their own future should the Empire be dissolved.

While the most important factors in the emergence and spread of Arab nationalism were missionary schools and Christian Arabs, the most important factor in the politicization of Arab nationalism was the nationalist tone of the centralization policies the CUP had implemented in the Arab provinces. As a result, Arab nationalism, which had consisted of demands for cultural autonomy in the 1850s, gradually became politicized under the conjunctural conditions of the period and evolved into a separatist format with the goal of establishing an Arab nation state.

Kaynakça

- Akçam, T. (1999). *İnsan hakları ve ermeni sorunu*. İmge.
- Arai, M. (2008). *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği*. Tansel Demirel (Çev.). İletişim Yayınları.
- Atay, F. R. (1964). *Zeytin dağı*. Varlık Yayınları.
- Ateş, T. (2004). *Siyasal tarih*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Azmeh, A. (2000). Nationalism and the Arabs, *Arab nation and Arab nationalism* içinde, Derek Hopwood (Ed.). St. Martin's Press.
- Addison, J. T. (1942). *The christian approach to the moslem*. New York University Press.
- Akça, G. (2007). Osmanlı millet sisteminin dönüşümü, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, VI(1), 57- 65.
- Arslan, E. Ş. (2009). *İttihatçı bir Arap aydınının anıları*. Klasik Yayınları.
- Baktıya, A. (2009). *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın doğuşu*. Bengi Yayınları.

- Bilgenoğlu, A. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Arap milliyetçi cemiyetleri*. Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Bliss, D. (1920). *The reminiscence of Daniel Bliss* (1920). Fleming H. Revell Company.
- Bliss, F. (1912). *The religions of modern Syria and Palestine*. Charles Scribner's Sons.
- Bora, T. (2009). *Sunuş. Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik*. T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.), İletişim Yayınları.
- Buzpınar, T. (1999). *Arap milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde gelişim süreci*. Kemal Çiçek, Cem Oğuz (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları.
- Cemile, M. (1964). *Garp materyalizmi karşısında İslam*. Kemal Kuşçu (Çev.), Hilal Yayınları.
- Cleveland, William L. (2015). *Modern ortaladığı tarihi*. Mehmet Harmancı (Çev.), Agora Kitaplığı.
- Çiçek, M. T. (2012). *Cemal Pasha's governorate in Syria, 1914-1917* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Sabancı Üniversitesi.
- Çalış, Ş. H. (2001). Ulus, devlet ve kimlik labirentinde Türk dış politikası, *Türkiye'nin dış politika gündemi: Kimlik, demokrasi ve güvenlik içinde*, Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen (Der.), Liberte Yayınları.
- Çambel, H. C. (2011). *Makaleler hatıralar*. TTK Yayınları.
- Danış, M. F. (2019). *Bir anka kuşu: Arap milliyetçiliği, Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler içinde*, Zekeriya Kurşun (Ed.), Vadi Yayınları.
- Daviş, A. (2004). *Arap milliyetçiliği zaferden umutsuzluğa*. Literatür Yayıncılık.
- Dawn, C. E. (1995). Arap milliyetçiliğinin kökenleri, *Bilgi ve Hikmet*, 2(Kış), 120.
- Dawn, C. E. (1998). *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*, Bahattin Aydın, Taşkın Temiz (Çev.), Yöneliş Yayınları.
- Derveze, İ. (2007). *Osmanlı Filistin'inde bir posta memuru*. Klasik.
- Devellioğlu, F. (1978). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Doğu Ltd. Şti. Matbaası.
- Erhan, Ç. (2000). Ottoman official attitudes towards American missionaries, *The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı)*, Sayı 30, 2000, 192-193.
- el-Cündi, E. (1985). *Tarih boyunca emperyalizmin saldırılarına karşı İslam*. İbrahim Sarmış (Çev.), Petek Yayınları.
- en-Netşe, Ş. R. (1985). *Sultan Abdulhamid es-sani ve Filistin*. Müessesetü'l Arabiyya li'd-Dirâsât ven-Neşr.
- Fleischmann, E. L. (2002). The impact of American protestant missions in Lebanon on the construction of female identity c. 1860-1950, *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 13, No. 4, 417.
- Fleischmann, E. L. (1998). Our moslem sisters: Women of greater Syria in the eyes of American protestant missionary women, *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 9, No. 3, 1998, 309.
- Findley, C. V. (1980). *Bureaucratic reform in the Ottoman Empire: The sublime porte, 1789-1922*, Princeton.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve ulusçuluk*. B. Ersanlı Behar, G. Göksu Özdoğan (Çev.), İnsan Yayınları.
- Gönlübol, M., Sar, C. (1973). *Arap edebiyatında tarihî romanın ortaya çıkışında milliyetçilik düşüncesinin etkisi (1919-1938)*. Milli Eğitim Basımevi.
- Grabill, J. L. (1971). *Protestant diplomacy and the near east: Missionary influence on American policy*. University of Minnesota Press.
- Gross, M. (1979). *Ottoman rule in the province of Damascus 1860-1909*. [Doktora Tezi]. Georgetown University.
- Haddad, M. (2010). Arap milliyetçiliğinin doğuşunu yeniden düşünmek. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Selda Güner (Çev.), 30 (2010), 27-55.
- Hanioğlu, Ş. (2008). *A brief history of the late Ottoman empire*. Princeton University Press.

- Hayyeale'l Felah, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kardaşlarına hediyesidir, Rumeli Matbaası, (1326), 4-5.
- Hut, D. (2016). Osmanlı Arap vilayetleri, Arabizm ve Arap milliyetçiliği, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1 (Ekim 2016), 114 -115.
- Habermas, J. (2012). "Öteki" olmak, öteki"yle yaşamak. İlknur Aka (Çev.), Yapı Kredi Yayınları.
- Halidi, M., Ferruh, Ö. (1968). *İslam ülkelerinde misyonerlik ve emperyalizm*, Osman Şekerci (Çev.). Çeşme Yayınları.
- el-Hatib, A. (1971). *el-Şeyh Tahir al-Caza'iri: Ra'id el-nahda el-İlmiyye fi bilâdül Şâm*. Ma'had al-Buħus ve'l-Dirasat el-'Arabiyah, Kısmu'l-Buħus ve'l-Dirasat el-Edebiye ve'l-Lugaviyye.
- Hayes, C. J. H. (2010). *Milliyetçilik: Bir din, batı siyasi düşüncesinde ulusalcılık tasavvuru*. Murat Çiftkaya (Çev.), İz Yayıncılık.
- Hüseyin, M. M. (1986). *Modernizmin İslam dünyasına girişi*. Sezai Özel (Çev.), İnsan Yayınları.
- Hourani, A. (1984). *Arabic thought in the liberal age 1798-1939*. Cambridge University Press.
- Hitti, P. K. (1981). *Siyasi ve kültürel İslam tarihi*. Salih Tuğ (Çev.), Boğaziçi Yayınları,
- el-Hindî, H. (2012). *el-Hareketü'l kavmiyyetü'l Arabiyye, fi'l karnil işriyn*. Merkez Dirâsât el-Vahdetil el-Arabiyya.
- İnayet, H. (1997). *Arap siyasi düşüncesinin seyri*. Yöneliş Yayınları.
- Karabela, N., Ekşi, F. (2015). Arap edebiyatında tarihî romanın ortaya çıkışında milliyetçilik düşüncesinin etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 187.
- Karpat, K. (2015). *Osmanlı'dan günümüze ortadoğu'da millet, milliyet, milliyetçilik*. Timaş Yayınları.
- Kayaoğlu, İ. (1975). İslam ülkelerinin yakın tarihi. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XX, Ankara.
- Kayalı, H. (2017). *Jön Türkler ve Araplar, osmanlıcılık, erken Arap milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*. Türkan Yöney (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kayalı, H. (1997). *Arabs and young Turks: Ottomanism, Arabism and İslamism in the Ottoman empire 1908-1918*. University of California Press.
- Kenanoğlu, M. M. (2017). *Osmanlı millet sistemi mit ve gerçek*. Klasik Yayınları.
- Kennedy, J. W. (2008). American missionaries in Turkey and northern Syria and the development of central Turkey and Aleppo colleges 1874-1967 [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. College of William and Mary.
- Köse, İ. (2018). *İngiliz arşiv belgelerinde Arap isyanı*. Kronik Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Anadolu'daki Amerika kendi belgeleriyle 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner okulları*. Arba Yayınları.
- el-Kubeyşi, B. (1974). *Hareket-ü kavmiyyinu'l Arab*. Dâru't-Tali'a.
- Kurşun, Z. (1992). *Yol ayrımında Türk-Arap ilişkileri*. İrfan Yayınevi.
- Kürd Ali, M. (2006). *Bir Osmanlı-Arap gazetecinin anıları*. Klasik.
- Khadduri, M. (1983). *Political trends in the Arab world: The role of ideas and ideals in politics*. Praeger.
- Ortaylı, İ. (1986). *Osmanlı imparatorluğunda millet*. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, IV/32.
- Öğün, S. S. (2000). *1997 mukayeseli sosyal teori ve tarih bağlamında milliyetçilik*. Alfa Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2020). *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış*. Doğu Batı Yayınları.
- Lapidus, İ. M. (2016). *İslâm toplumları tarihi*. Yasin Aktay (Çev.). İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2017). *Ortadoğu iki bin yıllık ortadoğu tarihi*. Arkadaş Yayıncılık.

- Lewis, B. (1979). *Tarihte Araplar*. Hakkı Dursun (Çev.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Parkinson, C. N. (1984). *Siyasal düşüncenin evrimi*. Mehmet Harmancı (Çev.). Remzi Kitabevi.
- Richter, J. D. (1910). *History of the protestant mission in the near east*. Fleming H. Revell Company.
- Selam, S. A. (2009). *Beyrut şehremininin anıları (1908-1918)*. Klasik.
- Szyliowicz, J. S. (1975). Changes in the recruitment patterns and career lines of Ottoman provincial administrators during the nineteenth century, *Studies on Palestine during the Ottoman period* içinde Moshe Ma'oz (Ed.), Magnes Press.
- Smith, A. D. (1994). *Milli kimlik*. Bahadır Sina Şener (Çev.). İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların etnik kökeni*. Hülya Kendir (Çev.). Dost Kitabevi.
- Tarabein, A. (1991). Abd al-Hamid al-Zahrawi: The career and thought of an Arab nationalist. *The origins of Arab nationalism* içinde, R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih and R. Simon (Eds.). Colombia University Press.
- Tauber, E. (1993). *The emergence of the Arab movements*. Frank Cass.
- Uçar, A. (1988). Amerikan misyonerlerinin Türkiye'deki faaliyetleri (1819-1930). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Uçar, A. (2016). Arap milliyetçiliği ve Amerikalı misyonerler. *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt: XXII, Sayı 82 / (2016), 762.
- Umar, Ö. O. (2004). *Osmanlı yönetimi ve Fransız manda idaresi altında Suriye 1908 - 1938*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Zeine, Z. N. (2003). *Türk-Arap ilişkileri ve Arap milliyetçiliğinin doğuşu*. Emrah Akbaş (Çev.). Gaye Kitabevi.
- Jaffrelot, C. (1998). Bazı ulus teorileri, *Uluslar ve milliyetçilikler* içinde, Jean Leca (Der.). Metis Yayınları.
- Jessup, H. H. (1910). *Fifty three years in Syria*. Fleming H. Revell Company.
- Woodberry, R. (2007). The social impact of missionary higher education. *Anthology Series on The Study of Religion and Chinese Society Series*, 11, 99-120.
- Züaytir, M. (1994). *el-Maruniyyefi lebanan kadimen ve hadisen*. el-Vekaletü's-Şarkıyye.